

Tanulmányok

PAULINYI OSZKÁR

A Garam-vidéki hét szabad királyi bányaváros 1542. évi hatvanadadójának a lajstromai (Forrástani elemzés)

Gyakorlati rendeltetésű írástermékek statisztikai tartalma

Az adólajstrom egyike az ügyintéző írásbeliség tömeges adatszolgáltatású termékeinek. A tömegességben rejlő sajátos történelmi forrásértéknek a felismerése nyomán a történetkutatásnak egy új módszere bontakozott ki. A kvantitatív módszer, amely a múltbeli társadalmi lét összefüggéseit nagyságrendi viszonylataikban kívánja konkrét számszerűséggel meghatározni. Az idő múltával beálló nagyságrendi eltolódásokban szinte kézzelfoghatóan érzékelteti a mennyiségi növekedés átváltását a minőségre. Az arányok rögzítése a társadalmi valóság ábrázolásának is hatékony eszköze. Nemcsak szemléletesebbé teszi azt. A számok szórabírásával fényt derít a történet olyan összefüggéseire is, amelyek egyébként homályban maradnának, mert nincs közvetlen lecsapódásuk a mindenkori múlt másfajta írásos emlékeiben. A már jó száz évre visszatekintő módszernek éppen a feudális kori város adólajstromaihoz fűződik az első mélyebben szántó ugartörése.¹

Igazából nem más ez, mint statisztika, csak éppen nem a mindenkori jelen, hanem a múlt társadalmának a vizsgálata. Tárgy és a megismerést kereső kérdésfelvetések mindkét esetben ugyanazok. Itt is, ott is egy homogén és térben elhatárolt társadalmi egység – csoport vagy jelenségkör – a vizsgálat tárgya. Azonosak a vizsgálódás munkafolyamatának a fő szakaszai is. Elsőben a tömegszerű egész, a statisztikai sokaság végső egyedi összetevőinek a teljesség követelményét szem előtt tartó számbavétele. Majd az egyedi elemek e tömegéből az azonos ismeretjegyű csoportok, a különböző statisztikai kategóriák elkülönítése. Végül az így kibontott típuscsoportok nagyságrendje mögött meghúzódó társadalmi összefüggések kifejtése. Találó mégis a szóhasználat, amely a múltbeli társadalmi lét statisztikai vizsgálatát *történeti statisztika* megjelöléssel ágazati válfajnak tekinti. Találó, mert a vizsgálat egyébként azonos mibenléte mellett az élő társadalom statisztikusának és a múltat a statisztika eszközeivel megelevenítő történetírónak a munkája egy

¹K. Bücher: Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert. Tübingen, 1886. Előzetes részkiadások: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1881–1885. – G. Schönborg: Basels Bevölkerungszahl im 15. Jahrhundert – Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, N. F. 6, 1883. – K. Eheberg: Straßburgs Bevölkerungszahl seit Ende des 15. Jahrhunderts bis zur Gegenwart – Uo.: N. F. 7–8. 1883–1884. – J. Jastrow: Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit. Berlin, 1886. – O. Richter: Zur Bevölkerungs- und Vermögensstatistik Dresdens im 15. Jahrhundert – Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertums-kunde, 2. Bd. 1881. – Az előzmények kritikáját ld. Büchernél, i. m. 13–31. l. – A nem városlakó népességre ld. K. Th. von Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte III: 1. köt. 24. s köv. 11. és Die Quellen der historischen Bevölkerungsstatistik – Statistische Monatshefte, 12. évf.

ponton lényegesen elüt egymástól. Utóbbinak sokkal bonyolultabb, többretű az alapozó műhelymunkája.

Az élő társadalom statisztikus vizsgálódása alapanyagát, a statisztikai sokaságot egyedi adataiban eleve megfogalmazott tudományos szempontok szerint és a teljesség követelményének szem előtt tartásával maga gyűjti egybe, esetleg másokkal gyűjteti be. Megvan tehát a lehetőség, hogy az adatfelvétel pontos és teljes legyen.² A történetírónak ezzel szemben nincs módja ennek a statisztikai sokaságnak sem a közvetlen, sem a teljes begyűjtésére. Nem foghatja pl. egy bányavárosnak bizonyos megadott időpontban élt valamennyi bányavállalkozóját faggatóra, hogy számot adjanak bányae érdekeltségeik száma, kohóvállalatuk üzemegységei, érchozámuk és fémtermékeik mennyisége vagy a foglalkoztatott munkások bére, száma felől. Azt sem teheti meg, hogy házról házra járva társadalmi helyzete, gazdasági funkciója, kora és neme szerint vegye számba egy település múltbeli össznépségét. Neki azzal kell beérni, ami tárgyára vonatkozólag történetesen a korabeli *ügyintéző* írásbeliség tömeges adatszolgáltatású termékeiben talált lecsapódásra. Ám itt nyoma sincs tudományos szempontok érvényesülésének. Létrejöttüket nem tudományos érdeklődésnek, hanem egyedül az élő ügyintézés gyakorlati szükségletének köszönik. Hol jobbiztosítás volt rendeltetésük; ilyenek tekinthetők az urbáriumok és az úrbéri összeírások. Hol a nyilvántartó számbavétel, pl. a leltáraknál. További változatok: az elszámoló adólajstromok, dézsmajegyzékek, a költség- és terméskimutatások, a bérlajstromok, vagy éppen a mérlegállító, esetleg már a vállalkozás, a termelés ésszerűsítését kereső kalkulációk. Végül a népességi és egyéb tárgyú országos összeírások. De mert gyakorlati rendeltetésükben a korukbeli társadalmi lét bizonyos jelenségekörét ölelik fel, egyben történeti források is. Azoknak egy egészen sajátos csoportja, mivel tömeges adatszolgáltatásuknak van statisztikai mondanivalója is.

Az élő társadalom statisztikusa – említettem – tudományos vizsgálódását szolgáló kérdésseltevésekkel kezdi, hogy begyűjtse az ezekre válaszoló egyedi adatokat. Műhelymunkája szabatos kérdések szabatos megválaszolása.

A történetíró a visszajáról indul. Egyedi adatok begyűjtése helyett tömeges adatso-
rok elemzésével kezdi, hogy milyen statisztikai kategóriák bonthatók ki belőlük, jóllehet ezek minden tudományos kíváncsiskodás nélkül pusztán gyakorlati rendeltetéssel jöttek létre. A statisztikai használhatóság kritériuma, hogy ez a tömeges adatszolgáltatás az abból kibontható statisztikai kategóriák mindegyikénél, ha nem fedi is a statisztikai sokaság teljességét, azt legalább annyira megközelítse, hogy a kategóriák nagyságrendje meg ne billenjen, a forrás adataiból megállapítható arányok annyira közelében járjanak a történeti valóságnak, hogy azt még elfogadható képlettel érzékeltessék.

Hogy a számoszlopokból mi bírható szóra a statisztika nyelvén, ez általában alaposabb vizsgálatot igényel. Mint sokat ígérőt, legfontosabbnak a *genetikus elemzést* tekinteném: a kútfő létrejöttének, a gyakorlati indítékoknak és az ügyintéző végrehajtás módozatainak a tisztázását. Ez nem korlátozható egy-egy rokontermészetű iratcsoport, pl. urbáriumok vagy egyazon évbeli, de különböző városok adólajstromai *sommás* vizsgálatára. Azt minden tömeges adatszolgáltatású írásterméknél *külön-külön, egyenként* kell a

² Ha nem az, ez csak rajta múlik. Kérdőívei fogyatékoságán, a munkálatok rossz megszervezésén, a munkát végző együttes vagy hivatalos szerv lazaságán.

történetírónak elvégeznie; persze nem elszigetelten, hanem a korabeli rokontermészetű iratok egybevetésével.³

Másik figyelmet érdemlő forrástani kérdés, a tömeges adatszolgáltatásban némán lappangó *tartalom kibontása*. A genetikus elemzéssel elkülönített adatsorokban ugyanis rendszerint meghúzódnak még további adatszoportok is, amelyeket azonban egyedi összetevőik teljességében a genetikus elemzés sem tudott különválasztani. A város társadalmi-gazdasági képletének egyik beszédes, ha ugyan nem a legbeszédeesebb érzékeltetője a népesség foglalkozás szerinti megoszlása. Adólajstromainknál maradván, tömeges adataiból genetikus elemzéssel, hol hét, hol hat statisztikai kategória bontható ki. Közöttük az egyetlen foglalkozási ág igazából csak a munkáltató házanépéhez tartozó bérmunkás szegődményeseké.⁴ Ez viszont az adózóknak igen alacsony hányada. Vannak ugyan ennek még egyéb jelzései is, pl. a foglalkozást jelentő utónevek.⁵ De az egyes foglalkozási ágak személyi köre még így sem lesz teljes. Az adózók tekintélyes hányadánál, 40–60%-ánál a lajstromszövegnek erre nincs válasza.

A népesség foglalkozás szerinti megoszlása azonban a lajstromok fogyatékos adatszolgáltatása mellett is tovább kerekíthető. Feltétele, hogy a történetíró alapozó műhelymunkáját szélesebb történeti környezetre terjessze ki. Lehet, hogy a hiányzó adatok begyűjtésében már kielégítő eredményre jut, ha lajstromait emberöltőnyi határok között hasonló forrásokkal (adózók, fegyverfogható népesség összeírásai, céhlajstromok stb.) vetheti egybe. Ha viszont így sem jut el a statisztikai sokaság megközelítő teljességéhez, nem marad más hátra, mint hogy a város írásos ügyintézésének a kérdéses emberöltőből fennmaradt termékeit maradéktalanul átnézi, és így szűri ki belőlük egyedenként az egyes személyek foglalkozási adatait. Amit így elérhet, az a végső határa a történeti valóság megközelítésének, a *viszonylagos* statisztikai sokaság.

A statisztikai használhatóság elbírálása mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a tömeges adatszolgáltatású forrásoknál sem az általános forráskritika követelményei. Az irat hitelességének a tisztázása a szokásos alaki és tartalmi ismeretjegyek alapján. Az irat ügyintéző rendeltetésének (elszámoltatás, nyilvántartás, kalkuláció stb.) és ügyviteli jellegének (fogalmazvány, eredeti, másolat, tisztázott másodpéldány stb.) a meghatározása. A statisztikai használhatóság elbírálása szempontjából is bír jelentőséggel az irat szerkezeti beosztása (rovatok, utcarend, házankénti vagy egyéb tagoltság), hasonlóképpen az is, hogy az irat ránk maradt példánya csonkítatlan-e.

Bevezető észrevételeim rendszeres összefoglalás helyett inkább csak példálódzva mutatnak rá a fontosabbjára azoknak a feladatoknak, amelyeket az ügyintéző írásbeliség tömeges adatszolgáltatású termékeinek a statisztikai felhasználásához kell a történetírónak elvégeznie. Teljes sokoldalúsággal ezt az aprólékos műhelymunkát a Garam vidéki hét szabad királyi bányaváros 1542. évi adólajstromainak a forrástani elemzése szemléltesse.⁶

³ Utalnék itt *Varga Jánosnak* annak idején *Nemeskéri Kiss István* kandidátusi disszertációjához fűzött idevágó opponensi észrevételeire . . . Ettől függetlenül viszont igen hasznosnak tartom a történetstatisztikai források összefoglaló ismertetéseit.

⁴ A városlakóknak ez a csoportja feudális kori városaink adólajstromaiban egyébként nemigen tűnik fel.

⁵ A nevek írásának német szórendje szerinti utónév.

⁶ A hét sz. kir. bányaváros itt elemzett lajstromai Lócse és Késmárk városokéval együtt a m. kir. udvari kamara levéltárában maradtak fenn. Mai jelzetük: *Magyar Országos Levéltár* (E szekció, 158.

A hatvanadadó-lajstromok alaki és tartalmi ismeretjegyei

„Regestum contribucionis sexagesime partis omnium bonorum mobilium per proceres huius regni in congregatione Nouosoliensi in anno 1542 ordinate et facte – Creminicia.”

Első levelének külső lapján ezt a címet viseli a körmöcbányai lajstrom és a városnév változásával egybehangzó ezzel a többi hat bányavárosi lajstrom címe is.⁷ A körmöci lajstrom második levelén pedig olvasható annak az eskünek, helyesebben annak a szóbeli vagyonbevallási felszólításnak a szövege is, amelyet az adórovók az adófizetőhöz intéztek, hogy az abban foglaltak értelmében keresztyén hitére tett esküvel és hűtlenség meg vagyonek Kobzás terhe alatt vallja be az adókiivetés alapjául szolgáló vagyona értékét.⁸ Ez a formula a címnél bővebben utal az országgyűlés végzésére. Elmondja, hogy a török elleni hadjárat költségeire a rendek a bánya- és a sz. kir. városokra az ingóvagyon hatvanad értékében számítandó vagyondézmát vetettek ki, ingóvagyonnak véve az asszonyok ékszereinek kivételével minden arany- és ezüstműt, készpénzt, gyöngyöt, drágakövet és egyéb ékességet, takarót, ruhaneműt, bort, terményt, barmot és minden egyebet.⁹

„Regestrum”-okkal, tételszerűen vezetett lajstromokkal van tehát dolgunk. Annak a vagyondézmának a lajstromaival, amelyet az 1542 márciusában Besztercebányán tartott országgyűlés vetett ki a bánya- és a többi sz. kir. város lakóira ingóvagyonuk hatvanad részében. Így mondják a lajstromok feliratai.¹⁰

A hét városnak külön-külön lajstroma van. A selmecbányaiban a városi anyatelepülés mellett ott található a két külső bányatelep, Hodrusbánya és Kisbánya (németül Schüttersperg, szlovákul Banka), lajstroma is. Valamennyi lajstrom fraktur fűzet szoros fűzéssel, amely az idők folyamán még csak meg sem lazult. Lappárjaik is hiánytalanok. A lajstromok tehát sértetlenül maradtak reánk. Kötőtáblája, vagy akárcsak borítólapja egyiknek sem volt. Eredeti lapszámozásuk nincs, őrszavak sincsenek.

A tulajdonképpeni lajstromszöveg a második levél első lapján kezdődik. Körmöcbányán az idézett vagyonbevallási felszólítással, a többi városnál az erre utaló rövidebb címfejjel.¹¹ Erre következik az adólajstrom tételrendje, amely két rovatból áll. Egyik a szövegrovat az adózók személyére, esetleg foglalkozására vonatkozó adatokkal, a másik a számrovat a lerótt adó összegével. A kétrovatos lajstromszöveg folyamatosan fut végig a

fond, 88. rakszámú csomó): Archivum camerae Hungaricae, Conscriptio portarum, Irregistrata, Civitates Nr. 1–9. – A latin nyelvű lajstromokat német fordításban kiadta *Neda Relković*: Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542 – Karpatenland, Jahrgang V–VIII, Reichenberg, 1932–1935.

⁷ I. h.

⁸ Ld. alább a genetikus elemzést.

⁹ A vagyonbevallási felszólítás szövege: Körmöcbányai lajstrom 2 : r-v fol. a 6. jegyzetében i. h. Hogy így jártak el a többi bányavárosban is, utalnak rá a lajstromok szövegének élén olvasható fejcímek. „In taxatione iudicis et iuratorum civium civitatis Semniciensis idem modus et forma, ut Cremnicie est observata” mondja a selmec- és feyerbányai (= bélabányai) lajstrom. A baka- és besztercebányai Körmöc- meg Selmecbányára, az új- és a libetbányai azonos szöveggel Körmöc-, Selmec- és Besztercebányára utal. Jelzik ezek az utalások azt is, hogy miként vették sorra az adórovók az egyes városokat.

¹⁰ Ld. alább a genetikus elemzést.

¹¹ Ld. a 9. jegyzetet.

levelek mindkét lapján, és az utolsó levél kivételével többnyire kitölti az egész füzetet. Csak Besztercebányán maradt három és Körmöcbányán két levél íratlan. A selmec- és libetbányai lajstromnak viszont az utolsó levél első lapján is olvasható egy, igaz, hogy utólagos összegezés, amelynek keze vonása elűt a főszövegétől, de azzal egykorú.

A lajstromok írása gondos szépírás. Mind a hét lajstrom Feller Miklósnak a folyamatos, csak a tintát meg a tollat változtató írása.¹²

A lajstromok tagolódásának a ház az alapegysége. Házanként veszik számba az egyes adózók rovását, mégpedig, amint ezt a szöveget „dedit” kifejezése jelzi, a lerótt adó összegében. Minden háznál az első tétel a háztulajdonosé, egy-két esetben az egész házat bérlő fő lakóé. Ritkábban itt találni a háztulajdonossal egy fedél alatt lakó és vele együttesen adózó családtagokat is, akik a rokoni kapcsolat feltüntetése mellett többnyire név szerint is meg vannak nevezve.¹³ Szórványos előfordulásuk arra enged következtetni, hogy a háztartásfővel egy fedél alatt élő, de vagyoni jogilag önálló, vagy legalábbis önálló kenyérkereső foglalkozással bíró személyekről van szó. A háztartásfő által eltartott családtagok, feleség, gyermekek nem voltak személyükben adókötelesek, így nem is tűnnek fel az adólajstromokban, sőt még azok a kézműves fiak sem, akik mint legények vagy inasok apjuk mellett dolgoztak.

Erre következnek a munkáltató háztulajdonos háztartásában élő, vagy a gazdaságban, vállalatában foglalkoztatott szegődményesek tételei. Egy-két kivételtől eltekintve jobbára csak a szolgálati viszony megjelölésével, név nélkül vannak felvéve. Szolgálók – puella, famula; gazdasági cselédek – servitor, auriga, vector, hospes; bor- és sörmérők (csaposok) – caupo, pincerna; kézműves legények és inasok – famulus; vállalati alkalmazottak – famulus, servitor. A szövegezés általában jelzi, hogy a munkáltató róttá le adójukat.¹⁴ A háznépet illetően a bejegyzések olykor megjegyzik, hogy az csak a háztartásfő gyermekeiből, rokonaiból vagy szegénysorsú gyermekekből áll, akik pusztán ellátás ellenében szolgáltak. Utóbbiak a módos rokon vagy éppen a szegénygyámolítás mezében fellépő patrónus számára olcsó munkaerőt jelentettek. Bért nem kaptak, s így nem is adóztak.¹⁵

¹² A kézírás azonosítható Feller Miklós és Szőlőssy János kamarai adórovók 1542. április 30-án Körmöcbányán kelt jelentése alapján (*Magyar Országos Levéltár*, E szekció, 41 fond: Magyar kir. udv. kamara, Litterae ad cameram exaratae, sub dato), amely Feller Miklós írása.

¹³ Pl. 3. szm (= szövegminta): „Vidua quondam Tiburcii cum filio suo adoptivo . . .” 9. szm: „Cristoferus Prenner una cum matre sua . . .” 14. szm: Primus iuratus Wolfgangus Glockniczer . . . pro Stanislao Wasserbroth genero suo dedit . . . s ugyanitt Glockniczer 14. bérlakója „Barbara vidua pincerna cerevisiae cum duobus filiis sectoribus dedit . . .” 15. szm: Vidua Wlischyn házában az utána felvett vőlegényt (sponsus) szintén családtagnak kell tekinteni, mert utána a lajstrom még egy szolgáló tételét könyveli és megjegyzik, hogy bérlakója nincs; lehet, hogy mesterlegényről van szó, aki az özvegy mesterjogára készült benősülni. 18. szm: „Egidius Kwklisch házában a hetedik bérlakó.” „Schebykin cum filio suo Benedicto”. A szövegminták közlésétől hely hiányában eltekintettem.

¹⁴ „Pro quadam puella dedit . . .” ti. az előző tételben megnevezett háztulajdonos. „Pro quodam famulo dedit . . .” „Pro duobus vectoribus dedit . . .” Így szólnak az idevágó bejegyzések, amint az a szövegmintákban olvasható.

¹⁵ Pl. 2. szm: Guglinger Farkas „habet etiam alias puellas et servitores, qui sunt consanguinei sui, sed illis nullum dat stipendium. Qui nullo accepto stipendio nihil dare tenentur”. Hamer István esküdt „quondam puellam educavit, nullum eidem dando stipendium”. – Gruber András esküdt: „Tota familia sua tam puellarum quam servitorum sunt partim liberi partim affines sui.” – A 4. szm.: Mihály pénzverő özvegye „inquilinum et familiam non habet preter liberos et affines”. – Wynkler

A háztulajdonos e háznépe után a bérlakók, az „inquilinus”-ok következnek. Házanként újra kezdődő sorszámozással (inquilinus primus, secundus stb.) rendszerint csak nevük, ritkábban nevük és foglalkozásuk megjelölésével vannak felvéve, de az utóbbit csak a kézműveseknél tüntetik fel következetesen – latinul.

A házankénti számbavételt a lajstromok grafikai tagolása is érzékelteti. A háztulajdonos vagy a fő lakó, esetleg a vele egy fedél alatt lakó családtagok adóját elszámoló első tétel szembeszökően kiugró sorral kezdődik, ellentétben a szegődményesek és a bérlakók beugratott tételeivel. Ez a grafikai tagolás következetes. Két esetben vétette el a lajstromíró.¹⁶

A házrend nem minden városnál egyforma. Közös vonásuk, hogy mindannyi a bíró és az esküdtek házainak a kiemelt csoportjával kezdődik, Besztercebányán hozzájuk véve még a város jegyzőjét is. Selmecebányán Lueg'insland János, Nykusch Lénárd, a Sparzpier Gáspár által képviselt Salius Jeromos és Schall Konrád esküdtek, Körmöcbányán pedig Hammer István esküdt háznépe és bérlakói az általános házrendben vannak felvéve. A szöveg sorszámozással is jelzi az esküdtek rangsorát. Körmöc- és Besztercebányán a házrend a város helyrajzi képlete, a Gyűrűs tér és az abból kivezető utcák szerint tagolódik, míg Selmecebányán igazgatási egységek, negyedek és ezeken belül tizedes körzetek szerint. Selmecebányán a városi anyatelepülés után folytatólagosan, de külön van felvéve annak két külső bányatelepülése, Hodrusbánya és Kisbánya (németül Schütter-sperg, szlovákul Banka); három 4–5–5 tizedeskörzethez álló negyeddal az előbbi és 2 tizedeskörzettel az utóbbi. Az anyatelepülés I–IV. negyede 12–6–7–5 tizedeskörzethez áll. A négy kisebb város házrendje a tanácstagok házai után minden tagolás nélkül egyvégtében fut végig, és a plébános tételével zárul.

Körmöcbánya utcarendje: Gyűrűs tér (circulus) – a kamara vagy a királyi ház (domus regia sive camera) területén állott polgári házak – Ispotály utca (in suburbio et platea Spitalgasse) – Húspiac (Pleschmarkh) – Jánoshegyi utca (platea Perg gasse) – Hosszú utca (platea Lang gassen) – Csille piac (Hundsmarkh) – Újlak (Neustift) – Zólyomi utca (Zolerggrund).

Besztercebánya utcarendje: Gyűrűs tér (circulus) – Ispotály utca (platea Hospitalis) – Hámor-utca (platea Malleatoria) – Fürdő utca (platea Balneatoria) – Felső utca (platea superior) – a Felső utca másik ága (Altera pars Superioris platea) – Garam utca – (platea Grani).

A négy kisebb bányaváros lajstromaiban, amelyek részletesebb elemzését egyébként mellőzöm, nincs utcarend. A bíró és az esküdtek házai után egyvégtében veszik a többi sorra; a plébános adótétele az utolsó.

Ambrus: „familiam nullam habet preter affines et consanguineos”. – az 5. szm.: Schwech Maczkó „familiam nullam habet preter affines”. – 7. szm: Markusch Bálint selmeci esküdt: „Aliam familiam non habet preter liberos suos proprios et aliquod orphanos, quos fovet causa Dei.” – 14. szm: Antal szabó, akinek esküdt mivolta ellenére semmi ingó vagyona nem volt és aki egy legénye után 14 d-t fizetett „aliam familiam et inquilinos non habet preter filias suas proprias”.

¹⁶A 4. szm: a Nunthaler Vilmosnak csak a kivetett, de be nem hajtott adóját könyvelő tétel kiugró sorral kezdődik, jóllehet itt nem háztulajdonosról, sőt minden bizonnyal még csak nem is önálló háztartásfőről, hanem az idősebb fivérével együttlakó családtagról van szó. A másik a besztercebányai Prayz János, akinél elmaradt a kiugró sorkezdet, holott az utána következő bérlakók névsorából nyilvánvaló, hogy háztulajdonos volt.

A háztulajdonosoknál következetesen, a bérlakóknál csak hellyel-közzel, a szövegrovat megjegyzi, hogy az adóösszeg lerovása az adózó eskü alatt tett bevallása alapján történt.¹⁷ Sőt a tanácstagok és a Gyűrűs téri háztulajdonosok¹⁸ tételei többnyire számszerűleg is feltüntetik az ingóvagyon bevallott értékét,¹⁹ míg máskor csak általánosságban jelzik, hogy az adózó eskü alatt tett bevallásán felül – „ultra iuramentum suum”, „ex benevolencia” – a kötelesnél nagyobb összeget rótt le adóba.²⁰ A többet megajánlók sorában találkozunk teljesen vagyontalan koldusszegényekkel, magatehetetlen nyomorékokkal, akik a mindennapi élethez szükséges utolsó dénárjaikat adták oda, vagy kölcsönpénzzel váltották meg szegénységüket. Viszont ezek az elnyomorodottak meg koldusszegények a házrendben akkor is fel vannak véve, ha mint ingóvagyonnal nem rendelkezők nem adóztak. Számuk nem nagy, a három városban mindegyütt csak 37, de az ispotályok ápoljtait leszámítva, személyükben megismerkedünk a városi népesség elesettjeivel is.

Körmöc-, Selmec- és Besztercebánya lajstrománál vannak adózócsoportok, amelyek a házrenden kívül, előtte, vagy utána vannak beiktatva. *Körmöcbányán*, amelynek nem volt plébánosa, a lajstrom végén van két pap (sacerdotes) s utánuk 7 városi alkalmazott,²¹ a szláv prédikátor (concionator Sclavorum) mint háztulajdonos, esetleg csak fő lakó, a házrendben szerepel a Zólyomi völgyben. *Selmecbányán* a plébános és a káplánok (sacellani), akiknek száma nincs megadva, de én 4 fővel vettem számba, a tanácstagok házai után következnek, és ugyanitt egy betoldott cédulán 7 városi alkalmazott azzal a megjegyzéssel, hogy a csaposok és más szolgák után nem akarták az adót leróni.²² *Hodrusbányán* az első negyed élén az első tizedeskörzet előtt külön-külön van elszámolva a kohók és az ércmalmok munkásainak adója.²³ *Besztercebányán* a házrendre következnek a várbeli háznép a kapuőrökkel, összesen 10 fő, majd az egyházi személyek „Sacerdotes”: egy német és egy szláv prédikátor („concionator Germanorum” ill. „concionator Sclavorum”), három oltáros pap, két káplán és a plébános cselédsége; majd címfej nélkül öt tételben helybeli polgári bányavállalkozók által munkásaik bére után lerótt adótételek.²⁴ Utánuk külön tételként Korschitzka János mezeritschi morva kereskedő hátrálékos, de utólag lerótt adója 500 f értékű áru *negyvenedrészében* (12 f 50 d). Végül az erre következő végösszegezés után

¹⁷ A formulák „fassus est ad fidem et conscienciam”, „iure iurando iuravit”, „secundum iuramentum dedit”.

¹⁸ A gyűrűstéri polgárság uralkodó szerepére: *Paulinyi O.*: Tulajdon és társadalom a Garamvidéki bányavárosokban – Történelmi Szemle V., 1962., 173–188. I. és *O. Paulinyi*: Eigentum und Gesellschaft in den Niederungarischen Bergstädten – Der Aussenhandel Osteuropas 1450–1650, hrsg. von *Ingomar Bog*. Köln–Wien, 1971., 525–598. I.

¹⁹ Pl. Körmácbányán Guglinger-Farkas bíró 455 f értékű ingóvagyonot vall be a felhívásbelivel egyező részletezéssel; Kolb Bálint esküdött 450 f, Ayschker György esküdött könyveivel és kintlevőségeivel együtt 240 f 60 d, Hamer István esküdött 21 f, Gruber András 50 f, Tiburcius özvegye, gyűrűstéri háztulajdonos 500 f, bérlakója Farkas (Wolfgangus) szabó 50 f értékűt. – Selmecbányán Markusch Bálint esküdött 300 f-t, Fasch István esküdött 600 f-t, Schlaer Quirin esküdött 4000 f-t. – Besztercebányán Draxler Lénárd bíró 1801 f 69 d-t, Glocknitzer Farkas esküdött 923 f 35 d-t, Saphar György esküdött 1500 f-t, ezt kétes követeléseivel nélkül.

²⁰ Példái a lajstromokban passim.

²¹ Egy alírnok, két lovas, egy gyaloghajdú, egy törvényszolga, 3 kapuőr, a negyedik megszökött.

²² Adóztak: 4 toronyőr, 1 fegyvermester, 1 ajtonálló, 1 lovas küldönc.

²³ 10 kohómunkás, 8 ércőrlő.

²⁴ A polgári bányavállalkozók: Raichenbach Ferenc és társai, Glocknitzer Farkas, Gresch Benedek, Czankel Kelemen – valamennyien gyűrűstéri polgárok.

a levél hátlapján a korponai vásáron járt morva kereskedők hasonló kulccsal számított hátráléka 7 f 75 d összegben. Árukészleteik után megadóztatott külföldi kereskedők Besztercebányán az imént említett hátrálékosokon kívül még a házrendben is feltűnnek. Két boroszlói, két morva és két krakkói.²⁵

Teljesnek vehető a kézműveseknek, mestereknek és legényeknek a lajstromokból megállapítható száma. Kibontásuk három jelzésen indulhat.

1. Az előnévként²⁶ álló keresztnév után latin köznévi jelzi az adózó mesterségét. Figyelemre méltó, hogy az így megállapítható 246 mesterből mindössze tizennégynek volt keresztnéve mellett még ragadványneve is, amely hellyel-közzel már családnév benyomását kelti.²⁷

2. Az adózó utóneve német mesterségnév (Pierprayer, Rademacher, Rymer, Wagner stb.). Ez a névtípus azonban már mérlegelést kívánt, mert nem jelentette feltétlenül a tényleges foglalkozást. Példa rá a besztercebányai városbíró, Draxler Lénárd, aki nem mint esztergályos, hanem mint volt Fugger-faktor emelkedett a gyűrűstéri polgárok sorába. Általában a külvárosi lakóhelyet és 120–130 forint felsőhatárral az ingóvagyon értékét vettem zsinórmértékül. Viszont kézművesnek vettem Besztercebányán a két „famulus”-t foglalkoztató gyűrűstéri Dratzihert, miután nincs adatom vállalkozó tevékenységére. A „Famulus” lehetett volna különben vállalati alkalmazott is.

3. A háztartásfőnek volt utóneve, és „famulus”-t vagy „servitor”-t foglalkoztatott. A „famulus” iménti kettős jelentése itt is megkívánta a mérlegelést. Általában itt is a külvárosi lakhelyen és az ingóvagyon értékén indultam. Egy gyűrűstéri polgár itt is a kézművesek közé került.

A mérlegelő elbírálás kritériuma, elismerem, némileg bizonytalan, főként a gyűrűstéri polgárok esetében. De a hibaszázalék (3–4 fő) oly csekély, hogy ez nem változtat az összkép valószerűségén.

A kézművesség mennyiségi adatai:

Körmöcbányán: 385 háztartásfő²⁸ közül 85 mester 9 legénnyel; azonkívül 67 pénzverő.²⁹ Selmecebányán (Hodrus- és Kisbányával): 1109 háztartásfőből 186 kézműves mester 90 legénnyel. Besztercebányán 958 háztartásfő közt 140 kézműves mester 51 legénnyel. *A három városban együtt: 2452 háztartásfő közt 411 kézműves mester 150 legénnyel.

A mennyiségi adatok, köztük a mesterek és legények számaránya, a kézművesség mérsékelt kibontakozásáról vallanak. Jellege és helyzete alaposabb felméréséhez a feldolgozás a mesterségek szerinti megoszlást is meg fogja állapítani.

²⁵ Név szerint van megnevezve Schonwyß János és Gerstorfer Simon boroszlói, továbbá Boykowitz morva kereskedő.

²⁶ Az elő- és az utónevet a német vagy a szláv névrend szerint véve; a magyar ennek fordítottja.

²⁷ Körmöcbányán: Niger, Hwz, parvus, Bartel, Paschker, utóbbi kétszer is. Selmecebányán: Glockenstein, Starkh, Zlathky, Polyak, Bohemus, Schwab.

²⁸ Vö. *Paulinyi O.*: A Garam-vidéki bányavárosok lakosságának lélekszáma a XVI. század derekán – Történelmi Szemle, I, 1958. 359–364. I. az 1–3. táblázatok 6. rovata.

²⁹ A pénzverőket sajátos helyzetüknél fogva külön veszem. Polgárok voltak, mesterszintű volt a munkájuk is, viszont a kamara pénzverdéjének voltak, bár kiváltságolt, de mégiscsak bérért dolgozó munkásai. Így kézművesnek tekinthetők ugyan, de önálló mesternek nem. Vö. *T. Lamoš*: Vysady kremnických minciarov v stredoveku – Historické študie, IX. Bratislava, 1964, 209–226. I.

Hol a foglalkozást jelentő latin köznévi, hol a német nyelvű vagy ebből képzett szlovák foglalkozásnév alapján kiemelhetők még további adófizetők is, akiknek foglalkozása, ha nem voltak is kézművesek, mesterségszerűnek vehető: a munkafolyamatból személyesen vették ki részüket, ha nem éppenséggel egyedül végezték azt. Ide sorolhatók a fuvarosok („vector” – kivéve a bányák ércfuvarozóit), a borkorcsolyások (Schrötter, Schrotar), a szatócsok (Kromer, Kramer, Gadler), a patikárius és a Besztercebányán feltűnő könyvkereskedő meg két halász. Számuk a három városban együtt sem érte el a negyvenet.

A lajstromból nem kapunk egységes képet a városlakók zöméről, a bányák és a kohók munkásairól. Mindhárom lajstrom a házrendben veszi őket számba, de foglalkozásukat következetesen csak a besztercebányai tünteti fel. Itt számuk összesen 541 fő, a 958 háztartásfő³⁰ 56,26%-a. A lajstrom ugyan csak 384 főnél jegyzi meg a Fugger-vállalathoz való tartozásukat, de hozzájuk kell számítani a többi 157 adózót is, akiket a szöveg „sectores”, „lotores”, „laboratores in scoreis”, „laboratores in officinis conflatoriis” megjegyzéssel vesz számba. A kisebb polgári vállalkozók munkásainak az adóját ugyanis a lajstrom külön számolja el.³¹ Feltűnő viszont, hogy mind az 541 munkásnál az adóösszeget feltüntetető számrovat kitöltetlen. A lajstromszöveg nem adja magyarázatát. A következő fejezet fog rá fényt deríteni.

Besztercebányától eltérően mind a selmec-, mind a körmöcbányai lajstrom merőben esetlegesen és csak gyéren tünteti fel az adózó bánya-, vagy kohómunkás mivoltát. Ezt hol a latin „sector” köznévi jelzi, hol az utónévként álló német foglalkozásnév árulkodik róla. A szórványos előfordulások Selmecbányán: „Andreas sector (vájár)” bérlakó (I : 3 tizedskörzet), „Nicolaus Malyk sector” (I : 4), „Wilhelmus sector” (I : 7), „Tomas sector” (I : 10), „Tomas sector” (IV : 3), az utóbbi öt bérlakó. „Jacobus Hayer (I : 9), „Sebastianus Hwtharbeter” (III : 1), „Benedictus Hutharbeter” (III : 2), „Jane Lerhayer” (IV : 3), mind a négy bérlakó. – Körmöcbányán: „Ambrosius Hwthman” bérlakó a Jánoshegyi utcán (Perggasse), „Valentinus Hayer” háztulajdonos, „Andreas Mularbeiter” bérlakó, „Stefanus Hayer” háztulajdonos, mindhárman Újlakon (Neustift).

Az említett három háztulajdonosnál, mint a háztulajdonosoknál általában, a lajstromszöveg megjegyzi, hogy „secundum iuramentum dedit”, vagyis ingóvagyonának eskü alatt bevallott értéke szerint adózott. Úgy mint a polgári városlakók. Így adóztak a hodrusbányai kohók és ércmalmok munkásai is,³² de éppen úgy valamennyi itteni és kispányai háztulajdonos. Pedig ezek zömét, bányatelepekről lévén szó, szintén bánya- és kohómunkásnak kell tekintenünk.³³

Az adólajstromok statisztikai mondanivalóját azok számviteli megbízhatósága határozza meg. A számvitel megbízható, 1. ha pontosan könyvel, minden tételt a kirovás módja szerint elkülönülő csoportjában; 2. ha hibamentesen számol, ha a szöveg- és a

³⁰ Paulinyi O.: mint a 28. jegyzetben, 351–378., különösen 363–364 l.

³¹ Ld. a 24. jegyzetet.

³² Vö. a 23. jegyzetet.

³³ Más foglalkozású a 368 hodrusbányai adózó közül csak 36 kézműves és 1 iskolamester, Kispánya 68 adózója közül pedig 1 kovács volt, aki bányakovács is lehetett.

számrovat számszerű adatai egymás közti összefüggéseikben aritmetikailag helyesek. Téves könyvelés, számítási hibák, mihelyst nagyobb számban adódnak, csökkentik a számviteli kútfői statisztikai használhatóságát. Kútfőkritikai feladat tehát a számrovat adatainak az ellenőrzése is. Erre két lehetőség van. A szövegrovat számadataival való egybevetés az egyik, amennyiben ez konkrét adatokat tartalmaz az adóalapot, vagy az ezzel szemben mutatkozó eltérést illetően. Viszont eredeti egykorú összegezéseik (végső vagy részleges összegezések) révén a számrovat adatai önmagukban is felülvizsgálhatók.

Az ellenőrzés nem érheti be a számvetési eltérések megállapításával. Fényt kell derítenie a hibaforrásra is. Ez lehet egyszeri számvetési tévedés vagy egyszerű számjegyelírás. De az összegezés nem egyező számértéke éppen úgy takarhatja a részletezés néhány tételének, vagy akár ezek egész sorozatának a tisztázó kéz elnézéséből eredő kiesését is. Egy példa.

A selmecbányai adólajstromban a hodrus- és kisbányai bányatelepek adótételeinek együttes összegezése („Summa utriusque, tam ex Hodrischia quam ex Schüttersperg f 223 d 12”) 98 f 65 d-ral haladja meg a két bányatelep részletezett adótételeinek a valóságos összegét. Ez lehet egyszerű összegezési vagy éppenséggel csak elírási hiba. Ez esetben az összegezés számadata lenne hibás, ami ha nem válna is a lajstromozó dicséretére, nem csorbítaná a részletezés tételeinek a teljességét. Lehet azonban az eltérés feloldásának más változata is. Lajstromaink az elszámolás céljával készült tisztázott példányok. Így elképzelhető az is, hogy a tisztázó kéz az összegezést helyesen írta le, ezzel szemben a részletezésnek ugrotta át egy egész fejezetét. A lajstrom mai részletezése valóságos összegének és az egykorú összegezésnek az egymásnak ellentmondó számértékét itt tehát a részletező tételek tömeges kiesése magyarázná – a kútfő statisztikai használhatóságának erős csorbulásával. Melyik változat forog fenn valóban, ezt – látni fogjuk – csak a forrás kritikai elemzése döntheti el.

A könyvelés mindhárom városnál egyforma. Az ismertetett csoportok szerint veszi számba az adózókat. Ez a tagolás következetes. Mindössze a grafikai sémát vétették el két ízben,³⁴ és Selmecbányán Schlemmer Maczko 3 „servitor”-át tévesen bérlakójának, Thomasnak az alkalmazottjaként könyvelték.³⁵

A számrovat a szövegrovatban megnevezett város lakó lerótt adóösszegét adja meg.³⁶ Két ízben azonban itt veti ki a hátralékos, illetőleg behajthatatlan adó összegét is.³⁷ A valóságos befizetett adót, mint említettem, a szövegrovatnak a háztulajdonosoknál

³⁴ Ld. a 16. jegyzetet.

³⁵ Selmecbányai lajstromrész, I : 2. tizedeskörzet. A helyes könyvelést a 42. jegyzetben idézett, menet közben készült lajstrom adja.

³⁶ Ismételtlen előfordul, hogy egy tételben két-három, vagy több személy adóját számolják el. Pl. Körmöcbányán a Zólyomi utcán (Sohler gasse) Czzymerman János három szegény bérlakója. Selmecbányán Cherubin esküdt két majoros gazdája (7. szm.), az I : 6 tizedeskörzetben három bérlakó özvegyasszony. Besztercebányán a Felső utca felső ágán András Kovács négy segédje és Péter Varga három igen szegény bérlakója. Ismételt példáját találjuk a fentiekén kívül is, kivált a szegődmenyeseknél.

³⁷ Körmöcbányán a megszökött kapuőr 60 d-ját, Besztercebányán a korponai vásáron járt morva kereskedők árúkészletére kivetett 7 f 75 d-t.

olvasható „dedit” kitétele jelzi. Az összeg magyar számítási forintban (1 f = 100 d) értendő. Amikor a szövegrovat számszerűen megjelöli az adóalapot, ez általában vág a számrovat adóösszegével. Egyetlenegy esetben üt el az arány a szokásostól, a körmöcbányai Tiburcius özvegyének a bormérőjénél.³⁸ Kitöltetlen az adóösszeg Körmöcbányán a hátralékos Nwnthaler Vilmos tételénél,³⁹ és három besztercebányai adózónál, akik másutt rótták le adójukat.⁴⁰ E kisszámú és egyébként is szembeszökő hibától eltekintve a lajstromok könyvelése szabatos. Helyes a két rovat kölcsönös összefüggéseiben is.

Több az ellentmondás a számrovat részletezése és összegezései között. Egy-két esetben megnyugtató feloldásukon múlik a lajstromok adatszolgáltatásának a statisztikai értéke.

Vannak vég- és részösszegezések, a három város mindegyikénél más-más változatban.

Végösszegezése csak Besztercebánya és a négy kisebb bányaváros lajstromainak van.⁴¹ A besztercebányai végösszegezés vág a részletezett tételek összegével. A kisebb városokét nem ellenőriztem.

A részösszegezések változatai:

A körmöcbányai lajstrom laponként összegez. A lapösszegezéseket a lajstrom kamarai példányát tisztázó Feller Miklós jegyezte fel a lappárok közé behúzott cédulákon. A 17 : r folio összegezése leszakadt. A 9 : v és 28 : r folio összegezése hibás; 1, illetőleg 4 d-ral haladja meg a kérdéses lapokon könyvelt tételek valóságos összegét. A lajstrom tételeinek összege 304 f 96 d. A városi tanácsnak a lajstromban elfekvő tanúsítványa viszont csak 304 f 95 d-ral igazolja a behajtott adó összegét: nem vette figyelembe a részletezés két tételének (a 11 : r és 13 : r folion) fél-fél denárját.

A selmecbányai lajstromban háromféle összegezést találunk. Az első sorozat a tanácstagok élfejezetének, a selmec-, hodrus- és kisbányai tizedeskörzeteknek az összegezései, valamint a két utóbbi bányatelep adóeredményének az együttes összege. A sorozat kézvonása és tintája egyezik a lajstrom főszövegével; a tisztázó kéz (Feller Miklósé) tehát ezeket a részösszegezéseket a besztercebányai végösszegezéshez hasonlóan már előzőleg elvégezte. A második sorozat a város négy negyedének az összegezései. Kezvonásuk azonos a főszövegével, de sötétebb tintájuk elárulja, hogy a negyedeket Feller Miklós utólag összegezte a lajstrom letisztázása után. A harmadik sorozat a 2 : r-v, 3 : r-v, 5 : r-v és 6 : r lapok laponkénti összegezése, a városi szolgák külön cédulán elszámolt adótételeinek az összege, a lajstrom utolsó üres levelének a mellső lapján olvasható „1296 đ 86”

³⁸ „Pro quodam pincerna suo, qui sibi per annum servit pro f 12, dedit f 1 d. 0.” Vö. alább az országyűlési végzéseket.

³⁹ Vö. a 16. jegyzetet.

⁴⁰ Zsigmond kápolnás pap mint badini plébános róttá le adóját. Fux Simon, János mészáros bérlakója, Hodrusbányán adózott. Marhaysel István, Kazzwp Péter bérlakója, a lajstrom utalása szerint Libetbányán adózott volna, de a város lajstromában nem jön elő. Körmöcbányán a Zólyomi völgyben kitöltetlen Mátyás szlovák prédikátor számrovata, holott a szöveg szerint („qui dedit”) adóját leróttá; nyilván azonos az egyháziak csoportjában 52 f évi javadalom után megadóztatott „sacerdos”-szal. Mint már említettem, kitöltetlen a számrovat a besztercebányai bányamunkásoknál is.

⁴¹ A besztercebányait a tisztázó kéz folyamatosan írta le a fő szöveggel, az összegezést tehát már előzetesen elvégezte. Az összegezés szövegét ld. a lajstrom 29 : v folióján. A kisebb városok összegezése változó számértékkel: „Integra summa huius civitatis facit . . .” A fő szövegével egyező kézvonás, de az eltérő árnyalatú tinta mutatja, hogy ezeket Feller a lajstrom letisztázása után összegezte.

összeg, amely nyilván valamiféle végösszegezés, de semmiféle kombinációban nem vág sem a részletezéssel, sem a részösszegezésekkel. Ez a sorozat utólagos próbálkozása egy idegen, a másik két sorozat és a főszöveg írásától elütő kéznek.

Az alábbi táblázatban adom a selmecbányai lajstrom összegezeit és hozzájuk a megfelelő lajstromrész tételeinek a valóságos összegét. A számmal jelzett rovatok adatai:

1. rovat: külön összegezett adótételek + egy-egy negyed tizedösszegezéseinek együttes összege. Római szám jelenti a negyedet, arab szám a tizedes körzetet.

2. rovat: A selmecbányai lajstromrész negyedeinek az eredeti összegezei.

3. rovat: Az 1. és 2. alattiaknak megfelelő lajstromrész tételeinek a valóságos összege.

4. rovat: Az összegezésekben mutatkozó eltérés (+ vagy -).

	1	2	3	4
Selmecbánya				
Bíró és esküdtek	460 f 89 d		460 f 89 d	
Plébános	5 f – d		5 f – d	
Városi szolgák	1 f 85 d		1 f 85 d	
Tizedösszegezések				
I: 1–12	272 f 26 d	272 f 26 d	270 f 16 d	+ 2 f 10 d
II: 1–6	139 f 20 d	139 f 20 d	139 f 20 d	
III: 1–7	77 f 84 d	77 f 84 d	77 f 74 d	+ 10 d
IV: 1–5	119 f 28 d	119 f 40 d	118 f 65 d	+ 63 d
Hodrusbánya				
I: 1–4	28 f 58 d		28 f 58½ d	– ½ d
II: 1–5	37 f 80 d		38 f 24½ d	– 44½ d
III: 1–5	39 f 91 d		41 f 68 d	– 1 f 77 d
Kisbánya				
1–2 tized	15 f 51 d		15 f 96 d	– 45 d
Összesen	1198 f 12 d		1197 f 96 d	+ 16 d

A hodrus- és kisbányai lajstromrészek együttes összege 223 f 12 d. A részletezett tételek valóságos összege csak 124 f 47. Az idegen kéztől származó hét lapösszegezésből a 6 : r lapé 7 f 32 d-ral hibás; a részletezett tételek valóságos összege 10 f 32 d.

A 4. rovatban egy-egy negyedre kivetett eltérési adatok tizedeskörzetekre lebontva az alábbi megoszlást mutatják.

A tiz kőr:	Annak összegezése	A részletezés valóságos összege	Az összegezésben mutakozó eltérés (+ vagy -)
Selmezbánya			
I. negyed			
2. tized	15 f 50 d	15 f 40 d	+ - f 10 d
5. tized	21 f 48 d	19 f 48 d	+ 2 f - d
III. negyed			
7. tized	7 f 89 d	7 f 79 d	+ - f 10 d
IV. negyed			
1. tized	28 f 6 d	28 f 22 d	- - f 16 d
4. tized	16 f 12 d	15 f 18 d	+ - f 94 d
5. tized	42 f - d	42 f 15 d	- - f 15 d
Hodrusbánya			
I: negyed			
4. tized	9 f - d	9 f $-\frac{1}{2}$ d	- - f $-\frac{1}{2}$ d
II. negyed			
3. tized	6 f 32 d	6 f 47 d	- - f 15 d
4. tized	8 f 82 d	9 f $11\frac{1}{2}$ d	- - f $29\frac{1}{2}$ d
III. negyed			
1. tized	7 f 46 d	7 f 61 d	- - f 15 d
2. tized	12 f 68 d	12 f 88 d	- - f 20 d
3. tized	11 f 84 d	11 f 94 d	- - f 10 d
4. tized	2 f 83 d	2 f 83 d	- - f - d
5. tized	5 f 10 d	6 f 42 d	- 1 f 32 d
Kisbánya			
1. tized	9 f 16 d	9 f 31 d	- - f 15 d
2. tized	6 f 35 d	6 f 65 d	- - f 30 d
Összesen	210 f 61 d	210 f 45 d =	+ - f 16 d

* Eredetiben nincs összegezve, a részletezés tételeinek az összegével állítottam be.

Az utóbbi táblázat 11 tizedeskörzeténél kisebb az összegezés, mint a lajstrombeli tételek valóságos összege. A hiba tehát az összegezésekben van, a lajstrom tételrendje pedig hiánytalan. Négy ízben viszont az összegezés számértéke nagyobb, ami azt is sugallhatná, hogy a lajstromíró, ha nem is sok, de valahány tételt a részletezésben nézett el és hagyott ki. Mégis az összegezéseket vettem itt is hibásnak és teljesnek a kérdéses tizedek tételrendjét. Megmaradt ugyanis Selmezbánya városi körzetének egy, a behajtás korábbi fázisában készült kimutatása, amely mind az akkor már lerőtt, mind a még hátralékos adótételeket számba veszi.⁴² Ha ezt a menet közben összeállított kimutatást a végleges lajstrommal vetjük egybe, az utóbbi tételsora bizonyul bővebbnek. Ez az utóbbinak inkább a teljességére, mint foghíjas voltára mutat.

⁴² AMBS = Selmezbánya város levéltára, Acta, 1542, „1542 Anschnittregister”.

Hogy állunk Hodrus- és Kisbánya együttes összegezésével? Ennek 223 f 12 d-ja 98 f 65 d-ral haladja meg a részletezett adótételek valóságos összegét. Az eltérés nem is jelentéktelen. Miután a hodrusbányai lajstromrész csak három „negyedét” ismer, a kisbányai pedig negyed jelzése nélkül csak két tizedeskörzetet könyvel, akár arra is gondolhatnánk, hogy a 98 f 65 d egy hodrusbányai negyedik negyed összege, amelyet Feller a lajstrom tisztázása során átugrott. Egy egész negyed adótételeinek a kiesése erősen csökkentené az egész lajstrom statisztikai használhatóságát. E feltevésnek van azonban egy gyöngéje. A 98 f 65 d semmiképpen sem illeszkedik bele a hodrusbányai környezetbe, mert több mint harmadfélsezerese az ottani legnagyobb negyed, a harmadik adóeredményének. Nem is a részletezéssel van baj; ami hibás, az a két telep együttes összegezése. Feller kettős hibát is vétett. Először tévesen számolta a 123 f 12 d-t a tételrendből adódó 124 f 47 d helyett, majd számítási hibáját még azzal is tetézte, hogy az összegezés százszáz számjegyét „1” helyett „2”-nek írta. Hogy a hodrusbányai tételrend „három” negyeddal is teljes, bizonyítja e település censust fizetőinek az 1540. évi összeírása.⁴³ Ez az összeírás négy negyedben ugyan, de csaknem hajszára ugyanannyi házat vesz számba, mint hatvanadlajstromunk három negyedben. 1540-ben 132, 1541-ben 131 a házak száma.⁴⁴ Feller ezt a 131 házat három negyedre osztva vette számba, és Kisbányát számította ezekhez negyediknek; ezért is összegezte a kettőt, igaz, hogy hibásan, együtt.

Az első lapok idegen kéztől származó lapösszegezései közül a 6 : r lap 7 f 32 d-ral hibás; a helyes összeg 10 d 32 d.

A lajstrom utolsó levelének mellső lapján olvasható „1296 f 86” összeggel, amely ugyanennek az idegen kéznek az írása, nem tudok mit kezdeni. Nem vág sem a részletezett tételek, sem a tizedösszegezések összegével. Leginkább megközelítő eredményt – 1296 f 61 d-t – akkor kapok, ha a selmecbánya-városi tételrend összegéhez, 1073 f 49 d-hoz a két bányatelep téves összegezését, 223 f 12 d-t adom hozzá.⁴⁵

A besztercebányai lajstrom a végösszegezésen kívül összegezi a lajstrom egyes lapjait is. Ezek a részösszegezések mind helyesek.

A városok 1542. évi megadóztatásának rendhagyó módja

A bányavárosi hatvanadadó-lajstromok genetikus elemzése

A szabad királyi városok, szóban forgó bányavárosaik is, a fejlett és a kései feudalizmus korszakában királyi városuruknak általában kétféle adószolgáltatással tartoztak. A városhatár és a hozzáfűződő földesúri haszonvételek megváltásaként fizették a földbért, a census regius-t vagy Losung-ot. Összege városonként változó volt, de századokon át nem módosult. Szent György és Szent Mihály napján szolgáltatták be két

⁴³ Uo.: Acta 1540, „Registrum auf die Losung im jar 1540 – Hodrisch”.

⁴⁴ Az 1540. évi összeírás 187 fővel több adókötelest ír össze, mint az 1542. évi. A bányamunkások ily tekintélyes számú elvándorlása nyilván Buda 1541. évi török birtokbavételére vezethető vissza.

⁴⁵ Az adólajstromban elfekvő nyugták és ellennyugták szerint a város 1172 f 46 d-t szolgáltatott be a kamarának, míg 50 f-t a dikátorok költségmegtérítéseként számoltak el. A fennmaradó 25 f 50 d esetleg a pénzt Pozsonyba szállító városi küldött költségeire ment.

részletben. A hadiadó városi változata volt viszont a taksa („taxa extraordinaria”, „Anschnitt”, „Anschlag”, „Schätzung”, „Steuer”). A király akkor róttá ki szükség kívánta mértékben a városokra, amikor az országgyűlés megajánlotta a jobbágyok fizette subsidiumot. Mind a földbért, mind a taksát globálisan vetették ki az egyes városokra. Az elosztása az egyes adófizetőkre azután már a tanács dolga volt.⁴⁶

Nem így történt 1542-ben.

Budán és Pesten tudván a törököt, páni rémület ülte meg az országot.⁴⁷ A végső pusztulás gondolata kísértett az emberekből.⁴⁸

Habsburg Ferdinándnak bizonyítania kellett, hogy a török katonai fölényével szemben az ország számíthat a császári bátya és a Német Birodalom kiállítására. Ennek meg is voltak most a kedvező jelzései. A protestáns rendek vezetői, akik a regensburgi gyűlésen vallásügyi feltételeik mellőzése miatt még ünnepélyesen tiltakoztak a végzéseken három évre javasolt nagy birodalmi segély ellen, naumburgi összejövetelükön (1541. október), ha árát szabták is, maguk kezdeményezték a török ellen nagyszabású hadművelet megindítását.⁴⁹ Másfelől pedig I. Ferdinánd bírta V. Károlynak, igaz, hogy elhamarkodott és később meg is változtatott elhatározását, hogy személyesen áll a hadak élére, ha a birodalmi rendek a hadjáratot megszavazzák.⁵⁰

A kedvező döntés reményével I. Ferdinánd már maga is a speyeri birodalmi gyűlésre volt indulóban, amikor az 1541. február 19-re összehívott besztercebányai országgyűlés rendeit felszólította, hogy tekintettel az őket legközvetlenebbül fenyegető veszélyre, példamutató tehervállással és összefogással múlják felül távolabbi alattvalóit, mert ezzel a császárt meg a birodalmi rendeket is hathatós segélynyújtásra ösztönözhetik.⁵¹ A rendek részéről megajánlásban nem is volt hiány. Magatartásukkal az uralkodó meg lehetett, minthogy meg is volt elégedve.⁵² Más kérdés volt persze, hogy, mint ezt Thurzó Elek bevallotta, a végrehajtó szervek gyengeségéből az eredmény mögötte maradt a várakozásnak.⁵³

A két státus, a főpapok és a főrendek, illetőleg a nemesek és a városok követei, egyek voltak abban, hogy az ország lakosságának minden rétege kivegye részét a hadjárat pénzügyi terheiből. A jobbágyokat terhelő szokásos subsidium nem volt az egyedüli. Ilyen vagy olyan formában kirótták a hadiadót mindenkire, a nemességre is. A király részvétele esetén kötelező személyes hadbaszálláson felül a birtokos nemeseknél jobbágytelkeik

⁴⁶ Közgazdasági Lexicon, szerk. Halász Sándor és Mandello Gyula, III., Budapest 1901, 721. l., 2. hasáb.

⁴⁷ *Károlyi Árpád*: A Német Birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben. Budapest, 1880., 158. l.: 1541. október 20. I. Ferdinánd V. Károly császárnak. (A monográfia megjelent a Történelmi Tár 1880. évi kötetében is öt folytatásban.)

⁴⁸ *Magyar Országgyűlési Emlékek* (a továbbiakban MOE alakban idézve), II., szerk. *Fraknói Vilmos*, Budapest, 1875., 288. l.: Tokaj, 1541. szeptember 13. Perényi Péterék meghívója a gönci gyűlésre. – *Uo.*, 295. l.: a felsőmagyarországi városok I. Ferdinándnak. A városok arról is írnak, hogy, mint hallják, a szegénység a hatalmasok sanyargatásai és önkénye elől helyenként a török őrhelyekre menekül, és ezekkel együtt hazája és saját urai ellen harcol.

⁴⁹ *Károlyi*, mint 47. jegyzet, 46–49, 51–53. l.

⁵⁰ *Uo.*, 50–51. l.

⁵¹ *MOE.*, II., 324 és 335. l.

⁵² *Károlyi*, mint 47. jegyzet, 45. l.

⁵³ *Uo.*, 127–128. l.

száma, az egytelkeseknél ingóvagyonuk értéke volt a rovás alapja, amely nem volt a jobbágyokra áthárítható. A tizedjövedelem után állítandó csapatokon kívül a káptalanok tagjai még maguk helyett is tartoztak egy lovaszt állítani. A többi egyházi javadalmasok, plébánosok, prebendáriusok, évi javadalmuk tizedrészt rótták le adóba.⁵⁴ Adózott a molnár, a szabados, a zsellér, a szegődményes cseléd.⁵⁵ Elébevéágva a királyi városúr rovóparancsának, amellyel ez az egyes városokra szokta volt a hadiadót kivetni, ez alkalommal azt rendhagyó módon valamennyi városra egységes érvénnyel az országgyűlés állapította meg.⁵⁶ Az adókulcs itt is a hatvanadrész volt. De már az adóalap kérdésében a két státus élesen szembekerült egymással.

A főrendi státus a polgárok egyéb javai mellett házaik megadóztatását is kívánta. A nemesség ehhez nem járult hozzá. Megegyezés hiányában a főrendek a döntést az uralkodóra hagyták. Azzal, hogy ha a polgárok házait megadóztatandóknak találja, hagyja meg a városoknak, járuljanak hozzá az urak határozatához. Így a főrendi státus.⁵⁷ Március 8-i feliratukban ezzel szemben a városi követek azt állítják, az országgyűlési rendeknek az volt az egyhangú („unanimi voto”) határozata, hogy a városok a naszádos had fenntartására minden ingóvagyonuk hatvanadrészét adják be a kamarára, jobbágyaik után pedig a hatvanadot (vö. az idézett 28. artikulust) a megyéknek és a nemeseknek fizessék.⁵⁸ Rakovszky György a nemesség követeként benyújtott feliratában ugyancsak azt állítja, hogy a szabad királyi és a bányavárosok adójáról szóló artikulusban a polgárok házait és szőlőit kivették a megadóztatás alól.⁵⁹ Mindkét felirat megállapítja azonban – amiről a Batthyány Kristófnak adott emlékeztető teljesen hallgat –, hogy valami tévedés folytán a királyhoz felterjesztett végzések írásbafoglalásakor a szóban forgó artikulusban benne maradt a házak és a szőlők megadóztatása is. A főúri rendek és az összes regnicolák ezt megütközéssel látták, de mivel a végzéseket sietve már megpecsételték, és az urak egy része is eltávozott, az artikulus megfogalmazásán már nem lehetett változtatni. Ezért a rendek, a főrendek és a regnicolák együttesen, meghagyták Rakovszky György túróci alispánnak, hogy az uralkodót a téves fogalmazás felől tájékoztatva, kérje őt a tévedés kiigazítására és a kamarához megfelelő parancs kibocsátására. Az uralkodó helyt adott az utólagos felszólításnak, és hozzájárult, hogy amennyiben a városok előadása fedi a tényeket, a szabad királyi városok házai és szőlői az országlakosok végzése értelmében mentesüljenek a hatvanadadótól.⁶⁰

Vessük egybe a városok és Rakovszky feliratát a főrendek által Batthyány Kristófnak adott emlékeztetővel; csak arra következtethetünk, hogy az artikulus felterjesztett téves fogalmazása mögött a főrendek valamiféle mesterkedése húzódott meg; indítéka abban kereshető, hogy így vélték Batthyány előadását alátámaszthatni. Ez alkalommal

⁵⁴ *Magyar Törvénytár, 1000–1895.* Milleniumi két nyelvű kiadás, 1526–1608. évi törvények. Budapest, 1899., 70–75. l.: az 1542. évi beszercebányai országgyűlés 32., 33., 36., 28., 29., 34., 35. artikulusa.

⁵⁵ *Uo.*, a 27. artikulus.

⁵⁶ *Uo.*, 72–73. l., a 30. artikulus.

⁵⁷ 1542. március, feltehetőleg e hó 6. vagy 7. napjáról: a főrendeknek a királyhoz küldött Batthyány Kristóf részére adott emlékeztetője. *MOE.*, II., 377. l.

⁵⁸ *MOE.*, II., 354–355. l.

⁵⁹ *Uo.*, 384. l.

⁶⁰ *Uo.*, 399–400. l. – A király 1542. április 30-án Linzben kelt válaszirata a felterjesztett országgyűlési végzésekre.

Thurzó Elek is egy húron pendült a főrendekkel.⁶¹ A királyt a kérdésben bizvást országgyűlési biztosai is tájékoztatták. A városok javára hozott döntése így amellet szól, hogy a városok és Rakovszky előadása a valószerű.

Az adólajstromok idézett címfeje, legalábbis a bányavárosoké, általában az ingóvagyon hatvanadadójáról beszél. A valóságban a városlakók megadóztatása nem volt ennyire egységes. A túlnyomó többség valóban ingóvagyona hatvanadrészevel adózott: a háztulajdonosok, bérlakók vagy inquilinusok (= a német „Gesinde”), a háztartásfővel közös háztartásban élt kereső, vagy vagyonjogilag önálló családtagok. Voltak azonban városlakók, akiknél mind az adókulcs, mind az adóalap másként volt megállapítva. A legnépesebb csoport volt ezek közt a munkáltató háztartásában élt szegődényeseké.⁶² A munkáltató ezek évi bére után annak 5%-át fizette adóba, forintként öt pénzt („nummos”), azaz denárt, de úgy, hogy ezt betudta évi bérébe.⁶³ Utánuk következtek a városi alkalmazottak; az írrok, a kapus, a toronyőrök, a fegyvermester, a hajdúk, a törvényszolga.⁶⁴ A körmöcbányai lajstrom feltünteteti adóalapul vett évi fizetésüket is. Eszerint a három kapuőrön az évi fizetés 6,15%-át, a többieken 5%-át vették meg adóba. A két másik városnál az adó alacsony összegéből⁶⁵ arra következtettek, hogy itt a fél heti bér összegével számították adójukat.⁶⁶ Évi javadalmuk tizedrészében állapította meg a 35. artikulus a plébánosok és a csapatokat nem állító egyháziak adóját.⁶⁷ A körmöcbányai két prédikátor azonban csak javadalma huszadrészevel (5%) adózott. A besztercebányaiak javadalmát nem ismerjük,⁶⁸ a körmöcbányai példán indulva ez is bizvást 5%-kal számítható. A selmecbányai plébános 5 f-ja többletmegajánlás volt, kápolnás papjainak rendes javadalma nem volt.⁶⁹ Míg Körmöc- és Selmecbányán a bánya- és kohómunkások ingóvagyonuk hatvanadával adóztak, a besztercebányai polgári bányavállalkozók munkásaira csak félheti munkabérük összegét vetették ki.⁷⁰ Besztercebányán a külföldi kalmárok ott raktározott áruik értékének negyvenedrészét fizették be. Viszont semmi nyoma a lajstromban, hogy ezt a Fuggerek is megtették volna, akiket pedig az idézett artikulus név szerint is külön megemlít.⁷¹

⁶¹ *Uo.*, 391. l. 1542. április 14-én kelt felségfelterjesztésében azt írja a Batthyánnak adott utasításról, hogy „az urak és rendek” (figyeljük meg a határozatlan fogalmazást!) azért kívánták a polgárok házainak becsübevételét, mivel birtokaik örökbecsűje alapján maguk is hatvanaddal adóztak.

⁶² *Vö.* a 353. l.-ot. – Körmöcbányán az adózók 8,84%-a, Selmecbányán 17,47%-a, Besztercebányán 17,5%-a esett erre a kategóriára.

⁶³ Magyar Törvénytár, mint az 54. jegyzetben, 76–77. l., a 38. artikulus.

⁶⁴ Körmöcbányán 8, Selmecbányán 7, Besztercebányán 10 fő.

⁶⁵ Selmecbányán az adótelek egyszer 60, egyszer 25 és kétszer 50 d, ebből az egyik négy várbeli vigiloré. Besztercebányán: egyszer 62, egyszer 50, háromszor 37, ötödször 25 d az adójuk.

⁶⁶ Ugyanígy adóztatták meg a besztercebányai polgári bányavállalatok munkásait; *vö.* 70. jegyzettel.

⁶⁷ Az 54. jegyzetben i. m., 77–75. l.

⁶⁸ A lajstrom 1 német, 1 szlovák (Sclavorum) prédikátor, 3 oltáros és 1 kápolnás pap adóját számolja el. Egy másik mint badini plébános ott adózott.

⁶⁹ „Sacellani in toto nihil habent.”

⁷⁰ A lajstrom 29 : v folióján Reichenbachnál: „laboratoribus suis pro media solutione hebdomadali dedit f 11 d-6. *Vö.* 24. jegyz. l.

⁷¹ *Vö.* az 54. jegyzetben i. m. 74–76. l.-ján a 40. artikulust. *Ld.* a Fuggerekre az adóbehajtásról szóló részt alább.

A „sexagesima” kivetése és behajtása a bányavárosokban

Az ingóvagyon értékének a megállapítását a 30. artikulus a bíróra és az esküdtekre bízta. Ezt az adózók eskü alatt tett bevallása⁷² alapján hajtották végre. Ebben és az adó kivetésében azonban a kamara által kiküldött királyi biztosok (kamarai dikátorok) is közreműködtek.⁷³ A bányavárosokban Feller Miklós besztercebányai gyűrűstéri polgár⁷⁴ és Szöllősy János⁷⁵ voltak a kamara megbízottai. A kamarához Körmöcbányáról 1542. április 13-án intézett jelentésükből⁷⁶ kitűnik, hogy a rovás végrehajtásának a városokban igazából ezek a kamarai dikátorok voltak a mozgató irányítói. Olyannyira, hogy még az elszámolásra a kamarának beküldött lajstromokat is ők állították össze és tisztázták.⁷⁷

Kiküldetésük célja az volt, hogy vigyázzák az adóbehajtás mielőbbi végrehajtását,⁷⁸ és elejét vegyék minden lazaságnak. Az aggályoskodás nem is volt indokolatlan. Minden városi tanácsnál feltételezhető volt a hajlandóság, hogy polgárait, mihelyst nem a város legsajátabb érdekei kívánták, a lehetőséghez képest kímélje. Ez volt nyilván az indítéka, hogy a körmöcbányai tanács formáságokra hivatkozva tiltakozott az ellen, hogy az adózókat és javaikat a kamarai dikátorok írják össze. Ellenállásával végül is csak akkor hagyott fel, amikor látta, hogy a dikátorok hiteleshelyi és megyei tiltakozásra szánták el magukat, Szöllősy pedig a kamarához volt indulóban.⁷⁹

A magyar kamara utasítása folytán Fellerék eljárak a körmöc- és a selmecebányai alkamaragrófnál is, hogy mint városi polgárok ingóvagyonuk, a bányakamarai alkalmazottak pedig fizetésük után adózzanak. Kívánságukat azzal utasították el, hogy a 38. artikulus, amelyre a dikátorok hivatkoztak, nem tesz említést bányakamarai alkalmazottakról; így a királynénak mint a körmöcbányai kamara birtoklójának a tudta és akarata nélkül ez ügyben mit sem tehetnek.⁸⁰ A dolog ebben is maradt. Legalábbis a két alkamaragróf a lajstrom szerint csak a Körmöcbányán raktározott borai után adózott. A kamara szegődményes alkalmazottai sem tűnnek fel a körmöc- és a selmecebányai lajstromokban. Az üzemi alkalmazottak viszont mindkét városban fizették a hatvanadot, még a bérlakók is.⁸¹

Számottevő adóhozamot vártak mind az országgyűlési rendek, mind a magyar kamara és dikátorai a Fuggerek besztercebányai vállalatából. Várakozásuk egyik jele,

⁷² Vö. a 9. jegyzetet.

⁷³ Magyar Törvénytár, mint az 54. jegyzetben, 72–73. l.: a 31. artikulus.

⁷⁴ A Gyűrűs tér házrendjében első helyen van felvéve. Az 1546. évi országgyűlésről a Fuggerek részére írt naplóját közli *Paulinyi O.*: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV., Budapest, 1934., 204–230. l.

⁷⁵ Szolgálatait a kamara ismételtlen igénybe vette. Felsőmagyarországi küldetésből érkezett 1542. április elején Besztercebányára. 1547. március 8-án Tokajból ír a kamarának. 1548-ban is a rovást kezelő kincstartó mellé volt kirendelve. *Magyar Orsz. Levéltár* (Q szekció, 224. sz.): Múzeumi törzsanyag, sub dato.

⁷⁶ *Magyar Orsz. Levéltár* (E szekció 41. sz.): Camera Hungarica, Litterae ad cameram, sub dato.

⁷⁷ Vö. a 12. jegyzetet.

⁷⁸ Vö. az idézett 30. és 31. artikulus idevágó végzéseit.

⁷⁹ A 76. jegyzetben id. jelentés.

⁸⁰ Az imént id. jelentés.

⁸¹ Pl. Körmöcbányán: Ofner János. a kamarai „Goldkunsthåndlung” vezetője. – Pleyweger Máttyás a körmöci alkamara ólomházsálója. – Selmecebányán: Schaidler (= Hollensteiner) Kristóf a választómű vezetője. – Flaying Pál próbamester (kémlő). – Winter András kamarai égetőmester.

hogy, mint már utaltam rá, a külföldi kalmárok árukészleteit értékük negyvenedrészével megadóztató 40. artikulus név szerint külön is megnevezi a Fuggereket.⁸² A magyar kamara pedig ezen felül még azzal is próbálkozott, hogy a vállalat faktorai („servitores dominorum Fuggerorum in montanis Bistriciensibus constitutos”) évi fizetésük után a hadiadót megfizessék.⁸³ Feller Miklós közölt is az utóbbiakról egy névsort a magyar kamarával. Majd pótlólag még megjegyzi ehhez, hogy azóta még többekről („plurimi”) is tudomást szerzett, de vannak még ugyancsak többen („plurimi”), akiket nem ismer, és nevüket sem tudja. A két dikátor így joggal állíthatta, hogy a Fuggerek alkalmazottainak megvehető adó egymagában is felért volna 2–3 kisebb bányaváros adóhozamával.⁸⁴

Mindez vágyálom maradt. A Fuggerek már márciusban megtették ellenhúzásukat. Ném is rossz kilátásokkal. A császárnak az év elején Ferdinánd király és Mária királyné, németalföldi helytartó révén, meg közvetlenül is folyósított jelentékeny kölcsönök fejében⁸⁵ bizvást számíthattak a magyar király meghátrálására. Így is történt. Érvelésükre, hogy ők Magyarországon jószerével semmiféle áruval nem kereskednek, a besztercebányai bányákat csak bérlik, no meg a török elleni hadjáratra a birodalomban kivetett adót külföldi vagyonuk után is leróják, I. Ferdinánd április 2-án utasította a magyar kamara elnökét, hogy a Fuggereken és tisztjeiken egyelőre semmit ne követeljenek.⁸⁶ Majd június 2-án kelt parancsával véglegesen is a Fuggerek javára döntött. Hivatkozott az előző évi bérlétszerződésre. Ez, írja, a Fuggereket a harmincad és a vámok kivételével mind a bányák művelése, mind az ahhoz szükséges anyagok után minden más szolgáltatás alól mentesíti. A dikátorokat ezért utasítani fogják, hogy mind Fugger Antalt és fivéreit, mind tisztjeiket az országgyűlés által kivetett adó alól mentesnek tekintsék, mert a bányák művelése és igazgatása és a kamarának fizetett bér nem esik adó alá.⁸⁷ A magyar kamara a parancsot végre is hajtotta.⁸⁸

⁸² A 71. jegyzetben i. h.

⁸³ Besztercebánya, 1542. április 10. Puchsbaum Lipótnak, a Fuggerek faktorának Feller Miklós és Szöllősy János dikátoroknak adott írásbeli nyilatkozata. A 76. jegyzetben id. jelentés melléklete.

⁸⁴ A 76. jegyzetben id. jelentés. A dikátorok állítása nem is volt valószínű. Metzler János pl. mint a vállalat vezetője (1499–1507) lakást, és ellátást, évi 400 f fizetést kapott. *Jurkovich Emil: Besztercebánya sz. kir. város monográfiája*, 418. l., 109. jegyz. (Kézirat: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Hung. fol. 1930. sz.) Csak fizetését számítva, annak 5%-a 20 f lett volna. A kisebb bányavárosok közül Bélabánya hatvanadadója 73,71 f volt, Újbányáé 69,51 f, Libetbányáé 62,80 f; egyedül Bakabányáé haladta meg a száz forintot (145,00 f).

⁸⁵ *Richard Ehrenberg: Das Zeitalter der Fugger*, I. Jena, 1922., 138–139. l.

⁸⁶ *Wenzel Gusztáv: Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és rézvállalata történetéhez*, 52. sz. – *Történelmi Tár* 1883, 464. l. – *Ugyanaz: A Fuggerek jelentősége Magyarországon*. Budapest, 1882., 185. l. – A Fuggerek érvelése persze sántított. A vállalat telepein a munkások élelmezésére és különböző szükségleti cikkekkal való ellátására szabályszerű kereskedelmet („Pfenninghandel”) folytatott. Ismételen utalt át a körmöcbányai kamara megbízásából pénzeket Mária királynénak Németalföldre. (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien: Ungarn, Specialia, Königin Maria* állagban a körmöcbányai alkamaragrófok számadásai.) De áru volt végeredményben a vállalat termelte réz, meg a kohóművek részére bevásárolt ólom is. Ezt pl. Liptó megye és a likavai várnagy Rózsahegyben meg is akarta adóztatni. (Wien, 1542. május 19. Meyly Mihály a Fuggerek bécsi faktora a magyar kamarának – a 76. jegyzetben i. h.)

⁸⁷ A 86. jegyzetben id. Okmánytár, 53. sz.

⁸⁸ Meyly Mihály faktornak a 86. jegyzetben id. levele.

Nem esik szó a királyi parancsban a Fugger-vállalat munkásairól. Az adólajstrom a házrendben sorjában név szerint számba veszi a városban lakókat, de nem ad választ adójukra, mert ez a rovat kitöltetlen. Tisztázza a kérdést a lajstrom megmaradt fogalmazványának egy bejegyzése.⁸⁹ Itt a 30. lapon ez olvasható: „Officiales dominorum Fuggerorum pro omnibus sectoribus, lotoribus, aurigis atque scorearum et remanenciarum collectoribus et ceteris fodinarum regiarum operariis contribuerunt f 200.” A vállalat munkásai adóját 200 f-nyi átalányösszeggel váltotta meg. A lajstromfogalmazvány ezt nem tudja be a 30. lap összegébe. Azt tehát a vállalat nem a tanácsnak, hanem a magyar kamarának fizette be. Nyílt kérdés, hogy miért nem említi a bejegyzés a kohók munkásait sem, hanem csak a bányamunkásokat és a salakhányók ércmosóit.

Kétszáz forint, ez volt minden, amivel a mintegy 800–900 bér munkást foglalkoztató réziparvállalat a nagy hadikészülődéshez hozzájárult. Nevetséges összeg, ha meggondoljuk, hogy még az 1539. szeptember 8-tól 1540. szeptember 8-ig terjedő esztendőben is 27 722 bányavárosi mázsa (à 120 font) ezüsttartalmú fekete- és sárgaréz termeltek mázsánként 2 f 35 d, összesen 65 503 f 85 d termelési költséggel, amiből a kamarának ebben az időszakban beszolgáltatót 15 latos ezüstért mintegy 35 000 f térült meg.⁹⁰

A 200 f-nyi átalány alapján a lajstromból a vállalat munkásainak sem az ingóvagyonát, sem a bérét nem lehet megállapítani. Utóbbinak megvan a lehetősége. Az 1536–1541. évekből a munkáslétszám és a bérrendszer vizsgálatához megvannak a kellő források. Csakhogy ez külön előtanulmányt igényel.

Az eddigiek alapján az adólajstromok adatszolgáltatásának három lényeges vonása emelhető ki.

1. A számba vett adózók személyi köre felőleli valamennyi város lakót, aki így vagy amúgy, hol munkával, hol vállalkozással, de saját maga gondoskodott létfenntartásáról. Mi több, ott találjuk a lajstromok házrendjében még azokat az elnyomorodottakat is, akiknél a létfenntartás koldulásáig alacsonyult, vagy akiknek nincstelensége meg sem volt adóztatható. Föltűnnek itt a városi népességnek olyan elemei is, amelyekkel egyébként a szokásos városi adójegyzékekben nem találkozunk. Gondolok a munkáltató háztartásában élt szegődményesekre, a raktározott árukészleteik után adózó külföldi kalmárookra. Sőt, ide sorolhatók még az egyházi személyek és a város szolgarendű alkalmazottai is.

2. Az adólajstromok grafikailag is aláhúzott tagoltsága többértűen érzékelteti a város lakók gazdasági és társadalmi megoszlását. Sajnos, konkrétan ez nem minden vonatkozásban bontható le az egyes adózókig. A lajstromok adatszolgáltatása önmagában nem elég ahhoz, hogy minden adózónak meg legyen határozható a helye a város osztályképletében. Az adatok éppen a legszamosabb réteg, a bánya- és kohómunkások vonatkozásában elégtelenek.⁹¹ A kutató itt csak a forrásbázis jelentékeny kiszélesítésével juthat előbbre.⁹²

3. A városokra 1542-ben kivetett hadiadó vagyondézsmá volt. Az adóösszeg egyszerű beszorzásával így bizonyos értékszínt, az ingóvagyonén, az egyes város lakók vagyonsága mind azok összességén, mind az egyes társadalmi rétegeken belül egymással

⁸⁹ AMBB = Besztercebánya város levéltára, „Fasciculi” állag, Fasc. 874, Nr. 1.

⁹⁰ Fugger-Archiv, Dillingen, 2, 3, 8 : a, 196 : r flio, eredeti lapszámzás 24 : 2.

⁹¹ Vö. fentebb 357. l.

⁹² Ld. a bánya- és kohómunkások személyi körének megállapítását Selmecebányán: *Paulinyi O.*: Vállalkozás és társadalom – Történelmi Szemle, XIX, 1976., 555–556. l.

egybevethető. Az ingóvagyonnak része volt a pénzkészlet is.⁹³ A munkabérből élőknel (márpedig a bányavárosok népeségének ez alkotta a zömét) az ingóvagyon értéke így nagy egészében érzékelteti a bérmunka és az életszínvonal kapcsolatát. De meg mint pénztőke egyik objektív előfeltétele volt minden bányavállalkozásnak; még a dolgozó kisvállalkozó sem lehetett meg nélküle. Ebben a vonatkozásban az ingóvagyon volumene használható mércéje a vállalkozók gazdasági potenciáljának.

Egy kétkedő kérdéssel mindenestre szembe kell nézni. Fedték-e a valóságos vagyoni helyzetet a bevallások, amelyek alapján az adóösszeget megállapították? A vagyontitkolás kísérő árnyéka minden adózásnak. Számot kell vetni vele bányavárosainkban is, még ha hűtlenség vádja és vagyonvesztés volt is a megtorlása.⁹⁴ Mégsem állítanám, hogy a vagyondézma alapján az ingóvagyon szintjén ne alkothatnánk magunknak elfogadható képet az adófizetők vagyoni rétegződéséről. Igaz, azzal a megszorítással, hogy ezt nem közvetlenül a bevallott vagyon számszerű értékösszegével, hanem áttételesen fogalmi kategóriákkal érzékeltetem.

Az utóbbi mondat érthetőbbé tételére, hadd térjek még vissza egy-két szóra az adókvetés és a behajtás módjához.

A kamarai dikátorok tisztükben szívós kitartással jártak el, nem volt részükről hiány kíméletlen erélyben sem. Félórákat is rááldoztak egy-egy adózóra, hogy rábeszéléssel kivásalják a körmöcbányai külváros szegény lakóiból a néhány denárnyi adót.⁹⁵ Ha meg a rábeszélés nem használt, jött a fenyegetés, vagy akár az adózó gúnyjának a lehúzása is – írja a városi tanács.⁹⁶ Így persze másként hatnak az „önkéntes” többletmegajánlásokkal kapcsolatban a haza veszélyét, az áldozatkészséget hangoztató bejegyzések is. Mintha csak arra lettek volna jók, hogy csitító írja legyenek a kipréselt tehervállalás feletti keserűségnek.

Az adóhozam rendkívül alacsony volt. A tanács és a Gyűrűs tér alig száz forintnyi eredménye után az „osthat”-ra kelve „meghaborodva” látják, írja Szöllősy János, hogy ily „kewes lyzen az soma”, „ki eg garasra, ky thyz pézre, ky egy forinthra, ky fél forintra, ki penik semith nem athath”.⁹⁷ Az emberek annyira szegények, hogy ha egyikét-másikát megnyúznák is, alig adhatna 10 denárt, nem hogy hatvan forintból egyet. Általában alig van tíz denárunk, mivel egy részüknek az ércmalmokban, másoknak a bányákban meg a szénégető helyeken van a megélhetése, . . . ha egy napra elmaradnak a munkából, másnap éhezniök kell.⁹⁸ Úgy fest a dolog, mintha a kisebb adótételek összhangban lennének az adózók valóságos vagyonértékével; sőt mintha ezek engedve a kényszerítő unszolásnak, még a többletmegajánlásban is aránylagosan felülmúlták volna a módosabbakat.⁹⁹

⁹³ Az eskü alatt teendő vagyonbevallásra szóló felhívás vonatkozó részeit idézi *Paulinyi O.* az előző jegyzetben i. h., 556. l. 38. jegyz.

⁹⁴ Vö. i. h. 556. l.

⁹⁵ A 76. jegyzetben id. jelentés.

⁹⁶ Az idézetet ld. a 93. jegyzetben i. h. 557. l. 47. jegyz.

⁹⁷ Körmöcbánya, 1542 április 15. Szöllősy János Pétervárad Balázs magyar kamarai tanácsosnak a 76. jegyzetben i. h. sub dato.

⁹⁸ A 76. jegyzetben id. jelentés.

⁹⁹ A körmöcbányai lajstrom 33 adózónál tünteti fel összegszerűen a vagyonalapot. Közülük kilencnek a vagyonbevallása meghaladja a 60 f-t, a többi 24 alatta marad ennek az összegnek. Míg a kilenc módosabb adózó önkéntes megajánlása csak 29%-os fejtárgot ad, a szegényebbek átlaga kerekén 50%. Jellemző az is, hogy a beszercebányai gyűrűstéri polgár, Feller Miklós, aki olyan

Áll ez az adózók összességére, a tehetősebbjére is?

Selmezbánya hét legnagyobb adófizetőjének egyike, Salii Jeromos hozzávetőlegesen¹⁰⁰ 639 f értékű vagyon után adózott. Salii 1555 tavaszán elhunyt. 1554. november 19-én kelt végrendelete, az ékszerszert, a ruhaneműt és egyéb ingóságokat nem számítva, csak készpénzben, letétekben meg veretlen ezüstben 31 008 f 83 d értékű vagyonról szól. Figyelmen kívül hagyva a részletesen felsorolt, de nem értékelt ékszerszert és egyebeket, az elhunyt után felvett leltár csak készpénzben 27 600 f 06 d-t vesz számba, aminek java része augsburgi, bécsi, pozsonyi, boroszlói üzletfeleknél volt elhelyezve. A Selmezbányán számba vett készpénz és követelés mindössze 2844 f 45 d volt, ebből 900 f a vállalat pénztárában.¹⁰¹ A pénzben fel nem becsült ingóságokkal együtt az ingóvagyon értéke testvérek közt is legalább 35 000–40 000 f-ra tehető, ami ötven-hatvanszorosa az 1542-ben bevallott 639 f-nak. Ha ennek a felét az 1542–1554 évekre eső vagyongyarapodásnak veszem, Salii valóságos ingóvagyon 1542-ben még így is legalább huszonhat-harmincszorosa volt a bevallott vagyonértéknek.

Ekkora különbség kérdésessé teszi a másik hat legnagyobb bányavállalkozó bevallását is, jóllehet azok többszöröse a Salii-féle 639 f-nak.¹⁰² De nem mentesül a kétkezdéstől a selmezbányai vagyonszála alsóbb sora sem. Mert ami a történetesen fennmaradt hagyatéki leltár alapján kiderül Salii Jeromosról, az miért ne foroghatna fenn Fasch István 600, Moldner 500 vagy akár Nikusch Lénárd meg Markusch Bálint 300–300 f értékű bevallásánál. A kétkezdő kérdés azért is indokolt, mert a bevallott és a valóságos vagyonállapot közt mutatkozó különbség mögött, ha lehetett benne helyel-közzel része a vagyoneltitkolásnak is, igazából egy objektív mozzanat húzódott meg, és ez volt a döntő.

A vagyonbevallásra felszólító felhívás a vagyondezsma alá eső ingóvagyon részletező felsorolásában csak tárgyi, kézzelfogható vagyonféleségeket említ.¹⁰³ A bevallott vagyonérték tehát általában ezekből telt ki. Mihelyt azonban egy-egy kézben már viszonylagosan nagyobb pénzvagyon (készpénz) halmozódott fel, az többé jobbára nem maradt meg a ládafiában, hanem a tulajdonos kalmárkodó tevékenysége révén mint pénztőke új gazdasági szerepkörre, funkcióra talált. Az ingó vagyontárgyak szilárd alakja mellett megjelent a pénznek, az ingóvagyon egyik válfajának újfajta, mondanám, légies halmazállapota is: az uzsoratóke, a pénzkölcsön; de ide sorolnám a betársuló kalmártőkét is, főként a csendestársakét. Úgy látom, hogy a dikátorok az ingóvagyonnak ezt a légies változatát nem tekintették biztos vagyonnak, és ez lehetett közfelfogás is. Mindenesetre nem vették figyelembe. Elárulja ezt a dikátoroknak a selmezbányai tanács tagjainak rovása során az akkor Bécsben időző Schall Konrád vagyonára vonatkozó észrevétele. Azt firtatták, hogy több készpénznek („parschaft”) kellene lennie, „mivel nemcsak nekik van biztos tudomásuk, hanem országosan ismert dolog, hogy mennyi pénze van kamatra kihelyezve”.¹⁰⁴ Ismerik tehát pénzének uzsoratókeként forgatott részét, annak tekinté-

szorgalmasan regisztrálta polgártársai önkéntes megajánlásait, saját magáról nem jegyezte fel, hogy a „hazának nagy szüksége” többletmegajánlásra készítette volna.

¹⁰⁰ Vö. a 92. jegyzetben i. h. az 558. l. 52. jegyzetét.

¹⁰¹ *Adalbert Baker*: Hieronimi Salii Waldburgers auf der Schemnitz Verlassenschaft anno 1555–7 – Karpatenland, Jg. 1. 1928. Reichenberg.

¹⁰² A '92. jegyzetben i. h. 558. l.

¹⁰³ Ld. fentebb a 9. jegyzethez tartozó szöveget.

¹⁰⁴ A dikátorok észrevételét Schall idézi a tanácshoz 1542. május 16-án Bécsből intézett levelében: „Eure Weisheit – írja – melt auch, wie die anschnitter sonderlich meiner gedacht haben und

lyes voltát. Tudomásuk van róla, de nem ezt kérik tőle számon, csak érvelnek vele. Amit vitatnak, az nem ez, hanem a készpénz, a „parschaft”.

Másik idevágó mozzanat. Nemcsak Sali Jeromosnak és említett selmecebányai vállalkozó társainak, hanem a körmöc- és besztecebányai gyűrűstéri polgároknak is voltak külföldi atyafiai, üzlettársai. Buda elvesztének hírére ezek mind megtehették, hogy ingóvagyonukat külföldön helyezték biztonságba. Ez szintén mentesült a vagyondézsmától. Már csak azért is, mert a hazai hatóságoknak nem volt rá ingerenciája. De meg, mint a külföldi kalmárok besztecebányai árukészleteinek a megadóztatása mutatja, országközi vonatkozásban nem a személyi, hanem a területi elv volt mérvadó.

Felfelé haladva a vagyonskálán, azt látjuk tehát, hogy a lajstromok adatszolgáltatása a magasabb vagyonszinteken, az alsóbb vagyonkategóriákkal szembeállítva, törést szenved. Az adótétel nem tekinthető egységesen a valóságos vagyoni helyzet kifejezőjének. Ez ugyan szám szerint az adózóknak csak kisebbik részét érinti. Selmecebányán például 21, esetleg csak 12%-át.¹⁰⁵ Mégis, mivel az adatoknak nem egyértelmű a jelentéstartalma, az adótételekből visszszámítható vagyonértékek nem alkalmasak arra, hogyösszecsúségük közvetlenül szemléltető eszköze lehessen az össznépeesség vagyoni rétegződésének. De csak közvetlenösszecsúségükben nem használhatók. Mert marad még egy másik lehetőség – a viszonylagosságon alapuló egybevetés. Ez úgy értelmezi a számszerű adatokat, hogy akikre azonos, vagy közel megegyező adóösszeget róttak ki, azoknak a vagyonsága az ingóvagyon szintjén nagy egészében, egymással megegyezett. Vagyis marad a nagyságrend. De ezek a nagyságrendi kategóriák a konkrét számok köntöse helyett egyszerű fogalmi megjelöléssel (törpevagyon, kisvagyon stb.) nem az egyes adózók, nem csoportjaik konkrét vagyonszintjét érzékeltetik, hanem az egyes adózók vagy csoportjaik vagyonságának kölcsönös viszonyulását. Természetes, hogy ezek a viszonylagos kategóriák is összefüggnek az adótételekből visszszámítható vagyonságösszecsúségével. Annak, hogy úgy mondjam, a csigaházai. Csak éppen az alkalmazásukban a számokat mint problematikus – részben problematikus – értékeket letöröljük a tábláról, és a viszonylagosságot érzékeltető fogalmi sort tartjuk meg.

Viszonylagos vagyonkategóriáim és a csigaházukban meghúzódo számszerű vagyonértékek:

I. Vagyontalanok	–
II. Törpe vagyonok	0,01–9,00 ft
III. Kis vagyonok	9,01–45,00 ft
IV. Közepes vagyonok alsó fokozat	45,01–120,00 ft
V. Közepes vagyonok felső fokozat	120,01–300,00 ft
VI. Nagy vagyonok	300,01–600,00 ft
VII. Kimagasló vagyonok	600,01 ft-on felül.

gesagt, wie innen wol wissent wer, is nit yhnen allein, sünder landkündig, was vor ain summa gelt ich im interesse hab.” AMBŠt. = Selmecebánya város levéltára, Rösel–Nadler különccsomó, 1. szám.

¹⁰⁵ A 92. jegyzetben i. h. 560. l., 60. jegyz.

A viszonylagos nagyságrenden alapuló egybevetést azért is tartom elfogadhatónak, mert ez szinte automatikusan vele járt az adókivetés módjával. Akár csoportosan, mondjuk tizedeskörzetenként, maguk elé idézték bevallástételre a dikátorok az adózókat, akár házról házra járva vették őket sorra, a tárgyalás bizonyos nyilvánosság előtt folyt le. Erre a bizonyos nyilvánosságra enged következtetni Schall Konrád bécsi levelének az utalása, hogy, mint írják (ti. a selmecebányai tanács), tanácsülésben („in sitzendem rat”) rótták ki magukra az adót minden ingóvagyonuk után.¹⁰⁶ A jól értesült szomszédság volt az, ami a valóság irányába hatott. Mert mi sem természetesebb, mint hogy azonmód kikiabálták volna a rejtegető eltitkolást, mihelyst azt kellett volna látniok, hogy a szomszéd olcsóbban úszta meg az adóztatást jómaguknál.¹⁰⁷

Az elemző ismertetést azzal az összegezéssel zárhatom le, hogy a lajstromok kibontandó adatsorai a három vezető bányaváros gazdasági és társadalmi képletének sokrétű megismerését ígérik. De a bevezetőben mondottak ismétlésével hadd tegyem hozzá, hogy ez az ígéretes tartalom igazából csak a forrásbázis szélesen markoló bővítésével bírható szóra. Feldolgozásukat legalább egy emberöltőnyi korszakra szabva, sőt esetenként százados összefüggésekre is felfigyelve, a városi lét monografikus vizsgálatába kell beágyazni. Előmunkálatok sora érleli az eredményeket. Esetenként nem is sejtett válaszokkal.

A foglalkozásnak, az abból adódó osztályhelyzetnek egyénenkénti felderítése, s hozzá minden egyes adózó vagyonossági kategóriájának a rögzítése volt az első alapvetés: ezernyi adat egyeztető osztályozása. A számok sok más vonatkozás mellett a gyűrűstéri polgárság primátusát mutatták a város osztályképletében. A jelenséggel együtt vetődött fel a kérdés, mi volt az uralkodó helyzet gazdasági alapja. A 16. századi adólajstrom vallomása így vezetett el a századokkal régebbi városgenezis, a német kolonizáció hulláman alapított város sajátos létrejöttének a megvilágításához.¹⁰⁸

Egy példa a bevezetőben érintett módszertani állásfoglalás igazolására.

Befejezésül egy-két szót adólajstromaink historiográfiájáról.

A városokra kivetett „sexagesima” adóhozamának első értékelését *Acsády Ignácnál* találjuk.¹⁰⁹ A magyar kamara 1542. évi jövedelemkimutatása alapján az akkor I. Ferdinánd uralma alatt állott országrész 15 városának adóhozamát átszámítva, összesen 430 000 f-t kapott a polgári vagyon értékéül. *Acsády* a polgári vagyon egészére gondolva, ezt merőben irreálisnak találta, mondván, hogy e számnak semmi statisztikai értéke nincs, abból semmiféle következtetés le nem vonható.

Negyedszázaddal utóbb *Iványi Béla* a lőcsei és késmárki adóeredmények részletes kiértékelésével próbálkozott.¹¹⁰ Az adóösszegeket tételről tételre átszámította vagyonértékre, statisztikai kimutatást is közölt a két város lakosságának vagyoni rétegződéséről.

¹⁰⁶ A 104. jegyzetben i. h.

¹⁰⁷ A fentiek részben szó szerint átvéve a 92. jegyzetben id. tanulmányom 554–561 l-járól.

¹⁰⁸ *Paulinyi O.*, a 18. jegyzetben idézett tanulmányokban.

¹⁰⁹ *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában. Budapest, 1888. 122–123. l.

¹¹⁰ *Iványi Béla*: Lőcse város lakói és azok vagyonossága 1542-ben – Közlemények Szepesvármegye múltjából, I. Lőcse, 1909., 158–169 és 224–236. l. – *Ugyanaz*: Késmárk város lakói és azok vagyonossága 1542-ben – Ugyanott, VIII. Lőcse, 1916.

Ellentétben Acsádyval, semmi kétség sem merült fel benne a vagyonérték valószerűségével szemben. Mind a kétkedő *Acsády*, mind *Iványi* a 30. artikulusnak a Corpus iurisban található fogalmazása alapján a „sexagesimát” az ingatlanok és az ingóvagyon együttes dézsmájának vette. Egyiknek sem jutott eszébe, hogy kézbe vegye a Magyar Országgyűlési Emlékeknek 1875-ben megjelent II. kötetét. Iványi mulasztása annál nagyobb, mert a lőcsei lajstrom felirata világosan az ingóvagyon hatvanadadójáról beszél. További hibája, hogy a Corpus iuris végzéseit sem méltatta figyelemre, s így hatvanadként állította be statisztikai összeállításába a szegődményesek, az egyháziak és a város szolgarendű alkalmazottainak az adótételeit.

Acsády és *Iványi* felfogásával szemben a *Károlyi Árpád Emlékkönyvben* megjelent tanulmányomban¹¹¹ a *Fraknoi* közölte országgyűlési iratok alapján elsőként mutattam rá, hogy a hatvanadot a városokban nem az ingatlanok és az ingóvagyon együttes értéke, hanem csak az utóbbi értéke után szedték. Ugyanitt utaltam a szegődményesek eltérő adóalapjára és adókulcsára is.

Relković Neda minden kritikai apparátus nélkül egyszerű szövegközlést ad, azt is az eredeti latin szöveg német fordításában.¹¹²

A szlovák historiográfiában a *P. Ratkošnál* és *M. Suchýnál* még kísértő *Acsády–Iványi*-féle megítélés szemben Alžbeta Gácsová tisztázta végleges érvennyel a városokra kivetett „sexagesima” mibenlétét.¹¹³ Az általa felfedezett bártfai lajstrom statisztikai feldolgozásának bevezetéseként adott értelmezése a *Fraknoi* közölte országgyűlési iratokra épül, és minden vonatkozásban igazolja idézett tanulmányom rövidebbre fogott megállapításait. Tanulmánya sorra veszi az országgyűlésnek a városlakók megadóztatását érintő további végzéseit is.

A bányavárosok összetettebb gazdasági és társadalmi struktúrája meggyarazza, hogy lajstromaik forrástani elemzése terjedelemben is, firtató kérdéseivel is meghaladja Gács Erzsébetnek alapos, a szerző filológiai akribiáját dicsérő tanulmányát. Ennek megfelelően jóval bővebb, egész kötetre rügő lesz a feldolgozás is.

O. Паулины:

Списки по налогу 1542 г. семь свободных королевских горнопромышленных городов в области реки Гоона

(Источниковедческий анализ)

(Резюме)

Венгерские налоговые списки являются продуктами массового сообщения данных административной письменности города. Именно массовое сообщение данных имеет статистическое содержание. Его категории можно частью непосредственно определить по спискам. А с другой

¹¹¹ *Paulinyi O.*: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége – Károlyi Árpád Emlékkönyv. Budapest, 1933., 402–439., különösen 436–438. l. Különnyomat is.

¹¹² A 6. jegyzetben i. h.

¹¹³ *A. Gácsová*: K sociálnej štruktúre východoslovenských miest v prvej polovici 16. stor. – Historický časopis, XIII., Bratislava, 1965., 356–402.

стороны их можно развязать только путём генетического анализа на расширенной базе источников: путём выяснения происхождения списков и методов обложения налогом. Подробный анализ статьи ограничивается тремя руководящими городами: Кёрмёцбанья (Кремница), Шельмецбанья (Банска Штьявинца), Бестерцебанья (Банска Быстрица).

В 1542 г. государственное собрание против обыкновения непосредственно решило об обложении налогом городов в целях похода за отвоевание Буды. Отличая церковных лиц, платящих налог по другой норме, наёмников, живущих в домашнем хозяйстве работодателя (челяди, слуга, приказчик в усадьбе) и иностранцев, платящих налог от их помещённых в склад товаров в стране (автор упоминает например Фугеров), другие горожане платили в налог шестидесятую часть ценности своего движимого имущества. Автор перечисляет последних после членов городского совета по уличному ряду домов или же относительно Шельмецбаньи по кварталам и десятинным районам. На первом месте перечисляются домовладелец с всей его семьёй, а потом по очереди наёмники. Это две важные социальные категории и внутри этих третий господствующий классовый слой города, бюргерство на Кольцовой площади (Ring) или домовладельцы «круга» (circulus), которые в общем были горнопромышленниками. Кроме них по спискам только частично можно определить профессию податных; таким образом во всех трёх городах профессию наёмников, живущих в доме работодателя, ремесленников и в Кёрмёцбанье наряду с особой группой монетчиков. Список Бентерцебаньи кроме этого пребрет по лицам, но остаивая незаполненным налоговую рубрику 541 рабочего Фугеров, живущих в городе; 200 форинтов, непосредственно сданных для камеры считали по-видимому по сумме зарплаты половины недели.

В Кёрмёцбанье и Шельмецбанье горнорабочие платили налог от своего движимого имущества. Они составили основную массу податных. Автор должен был бы рассмотреть их личных состав, но это он может осуществить только на более расширенной базе источников.

Налоговые стат нельзя считать верным зеркалом движимого имущества, принятого за налоговую основу. По крайней мере не в случае высших статей, несмотря на то, что королевские диктаторы действовали недружелюбным ригоризмом в своей должности. Не шла речь об утайке оклада, лишь об особом воззрении. Денежный капитал, вместе с ростовщическим капиталом не считался надёжным имуществом. Он не был обложен налогом. Подобным образом не были обложены и предметы имущества, помещённые у заграничных родственников, у клиентов. Поэтому оказывается налоговый доход чрезвычайно низким. Так как в условиях мелких городов все знали об имуществе друг друга, автор всё-таки считает ощутимой имущественную дифференциацию податных путём выделения известных относительных имущественных групп. Его относительные имущественные группы: неимущий — малое имущество — низкая и верхняя степень средних имуществ — большое имущество — крупные имущества.

Суммировки и спецификация показывают, что различия, просчёты не касаются полноты порядка статей.

O. Paulinyi:

**Die Register der sogenannten „Sechzigstelsteuer“ (sexagesima)
der sieben freien königlichen Bergstädte
der Gran-Gegend vom Jahre 1542 (Eine quellenkundliche Analyse)**

(Zusammenfassung)

Unsere Steuerregister haben in ihrer primären Bestimmung den praktischen Zwecken der städtischen Verwaltung gedient: sie sind die Produkte der sachverwaltenden – nicht der literarischen – Schriftlichkeit. In ihrer heutigen sekundären Funktion gelten sie als Quellen der historischen Forschung. Als solche sind sie vor allem durch den massenhaften Reichtum einzelner Daten gekennzeichnet. Dank diesem eigenartigen Reichtum haben sie dem Historiker auch statistisch was zu sagen.

Die statistischen Kategorien sind teilweise bereits den Registern unmittelbar zu entnehmen. Andererseits wieder kann man diese nur durch die genetische Analyse der Register bestimmen, indem man die Entstehung derselben beleuchtet und die näheren Umstände der Steueraushebung klarlegt. Die ausführliche Analyse beschränkt sich auf die drei führenden Bergstädte, auf Kremnitz (Kremnica, Körmöcbánya), auf Schemnitz (Banská Štiavnica, Selmečbánya) und auf Neusohl (Bánská Bystrica, Besztercebánya).

Abweichend von dem sonst üblichen Vorgehen, hat im Jahre 1542 der Reichstag über die Besteuerung der Städte zum Zwecke des für die Eroberung von Ofen unterzunehmenden Feldzuges auch im einzelnen unmittelbar entschieden. Zum Unterschied von den kirchlichen Personen, von den im Haushalte des Arbeitsgebers lebenden Bediensteten und Handwerkergehilfen, sowie den ausländischen Kaufleuten, für welche unterschiedliche Steuersätze festgelegt wurden, hatten die anderen Stadtbewohner – die Hauptmasse der städtischen Bevölkerung – den sechzigsten Teil vom Werte ihres mobilen Vermögens zu entrichten. Die letzteren sind in den Registern nach den am Spitze stehenden Ratspersonen in Strassenreihe der Häuser, bzw. zu Schemnitz nach den Stadtvierteln und Zehnerschaften verzeichnet. An der ersten Stelle die Hauseigentümer mit ihren Hausleuten – jedoch ohne Frau und minderjährige Kinder – dann folgen die Insassen, oder Mieter (inquilini). Diese waren die zwei bedeutendsten gesellschaftlichen Kategorien. Als dritte ist von ihnen noch die herrschende Klassenschicht zu unterscheiden: jene der Ringbürger, der Hauseigentümer vom Ringe („circulus“), die im allgemeinen auch Bergbauunternehmer waren. Neben diesen drei Kategorien ist der Beruf der einzelnen Steuerpflichtigen den Registern nur parziell zu entnehmen. Als solche gelten in allen drei Städten die Bediensteten, die Handwerker samt Gesellen, und zu Kremnitz noch auch die besondere Gruppe der Münzer. Im Register von Neusohl sind ausserdem auch die in der Stadt wohnenden Arbeiter des Fuggerischen Kupferhandels – 541 an der Zahl – einzeln verzeichnet, jedoch ohne Angabe des Steuerbetrages. Die unmittelbar an die Kammer abgeführte Gesamtsumme von 200 Gld. wurde anscheinend als die Summe des halbwöchigen Lohnes berechnet.

Zu Kremnitz und Schemnitz hat man dagegen auch die Bergarbeiter nach dem mobilen Vermögen besteuert. Diese bildeten die Masse der Steuerpflichtigen. Ihren Personenkreis zu bestimmen ist eine Aufgabe, die man nicht umgehen kann, die aber nur auf einer bedeutend erweiterten Quellenbasis zu lösen ist.

Die Steuersätze kann man nicht für eine treue Spiegelung des mobilen Vermögens betrachten, wenigstens bei den höheren Steuersätzen nicht, obwohl die königlichen Diktatoren mit einer kaltsinnigen Rigorosität in ihrem Amt verfahren sind. Nicht von einer Steuerverheimlichung war da die Rede, es ging bloss um eine eigenartige Anschauung. Das Handelskapital und gleichermassen auch das Wucherkapital hat man nicht als ein sicheres Vermögen angesehen. Man hat es demnach auch nicht besteuert. Ähnlicherweise wurden auch die Sachwerte und das mobile Vermögen nicht berücksichtigt, welche ausländischen Verwandten oder Geschäftsfreunden anvertraut bzw. an dieselbe dargeliehen waren. Daher das ausserordentlich niedrige Ergebnis der Besteuerung. Nachdem aber in der kleinstädtischen Umwelt jeder Steuerzahler in die Tasche des Nachbarn hineinschauen konnte, ist es doch möglich die Schichtung der Steuerpflichtigen nach ihrem mobilen Vermögen mit der Hilfe bestimmten relativen Vermögensgruppen zu versinnlichen. Die angewendete relative Vermögensgruppen sind: besitzlos – kleines Vermögen – die untere und obere Stufe des mittleren Vermögens – grosses Vermögen – Spitzenvermögen.

Ein Vergleich der Addierungen in der Steuerregistern mit der wirklichen Summe der entsprechenden einzelnen Eintragungen zeigt, dass die fallweise feststellbare Unterschiede nur auf einfache Rechnungsfehler zurückzuführen sind. Ein eventueller Ausfall von einzelnen Posten, wie dieselbe sonst bei der Reinschrift der Register annehmbar wäre, kommt demnach nicht in Erwägung.